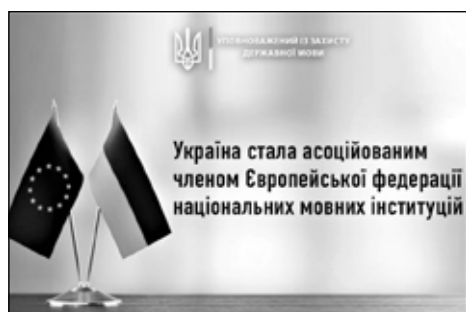

Події

Україна отримала статус у EFNIL

С. 3

Аналітика

Українська суб'єктність vs диктатура РФ

С. 5

Національне надбання

НАПН України: етапи становлення

С. 6-7

Популярна методика

«Ментальний щит» для дітей

С. 9

Ми нічого не віддамо і будемо боротися за кожен метр нашої землі, за кожну людину

Звернення президента України 30 березня 2022 року

Шановні українці, українки!

Сьогодні в мене небагато слів, немає багато часу та є дуже багато емоцій і ще більше завдань. Такий зараз момент. Переломний момент, коли говорити можна й треба тільки про найголовніше.

Так, є переговорний процес, який триває. Але це – поки слова. Поки без конкретики.

Є також інші слова, які звучать про нібито відведення російських військ від Києва та Чернігова. Про нібито зниження активності окупантів на цих напрямках. Ми знаємо, що це не відведення, а наслідки вигнання. Наслідки роботи наших захисників. Але також бачимо, що в цей же час відбувається накопичення російських військ для нових ударів на Донбасі. І до цього ми готуємося.

Ми нікому не віримо – у жодні красиві словесні конструкції. Є реальна ситуація на полі бою. І зараз – це найголовніше. Ми нічого не віддамо. І будемо боротися за кожен метр нашої землі, за кожну нашу людину.

У такій ситуації, у якій зараз перебуває наша держава, не повинно бути таких дискусій, до яких суспільство та наш політичний звикли в мирний час.

Якщо хтось вдає, ніби може повчати наші Збройні Сили, як воювати, як протистояти ворогу, то найкращий шлях це зробити – вирушити на поле бою безпосередньо.

Не з крісла вдома чи в тому місці, куди виїхали по безпеку. А з реальних бойових зіткнень. Якщо до цього не готові – не варто й починати повчати наших захисників та наших захисниць.

Сьогодні в мене був дуже активний дипломатичний день. Складний. Пріоритети відомі. Їх три: зброя для України, нові санкції проти Росії та фінансова підтримка для нашої держави.

Відбулася розмова з Президентом США Байденом. Дуже детальна, тривала година.

Звичайно, подякував Сполученим Штатам за новий пакет гуманітарної допомоги обсягом 1 мільярд доларів і додаткові 500 мільйонів доларів прямої бюджетної підтримки. І наголосив на тому, що саме зараз – переломний момент.

Я назвав Президенту Байдену, що необхідно Україні. І був максимально ширим з ним. Для нас принципова підтримка Сполучених Штатів. І зараз особливо важливо підставити плече Україні, показати всю могутність демократичного світу.

І якщо ми хочемо боротися за свободу разом, то тоді ми проси-

мо в наших партнерів... А якщо ми реально виборюємо свободу та захист для демократій разом, то ми маємо право вимагати допомоги в цей переломний непростий момент. Танки, літаки, артилерійські системи... Свобода має бути озброєною не гірше, ніж тиранія.

Про це сьогодні говорив також і у зверненні до парламенту та народу Норвегії. Однієї з держав, яка підтримала нас відчутно. Закликав ще допомагати Україні. Також зброєю, санкціями проти Росії.

Говорив сьогодні з Президентом Єгипту та зі Спадкоємним принцом Об'єднаних Арабських Еміратів. Робив, роблю й робитиму все, щоб наш народ міг захищатися, поки не відновить справедливості.

На українській землі та в Чорноморському регіоні. Це – наш фундаментальний інтерес. Це – наше виживання. Саме за виживання українського народу ми зараз і боремось. У цій війні, без будь-яких перебільшень, Вітчизняній війні проти Росії.

І зараз хочу зазначити ще кілька важливих речей.

Перше. Є ті, хто працює разом з усіма на оборону держави. На те, щоб Україна могла вибороти своє майбутнє. Ми цінуємо роботу кожної такої людини. А є ті, хто даремно витрачає час і працює тільки на те, щоб залишатись при посаді. Сьогодні я підписав перший указ про відкликання такої людини. Такого Посла України. З Марокко. Також повернуто посла з Грузії.

Попри всю повагу: не буде зброї, не буде санкцій, не буде обмежень для російського бізнесу – шукайте, будь ласка, іншу роботу.

Чекаю конкретних результатів найближчими днями від роботи наших представників у Латинській Америці, на Близькому Сході, у Південно-Східній Азії та країнах Африки.

Таких же результатів днями чекаю від військових аташе. Дипломатичний фронт – це один із ключових фронтів. І всі там мають працювати максимально ефективно на перемогу й на допомогу армії. Як кожен наш захисник на полі бою, так і кожен на дипломатичному фронті.

І друге. Вже традиційно сьогодні перед записом цього звернення за поданням Головнокомандувача підписав указ про відзначення державними нагородами наших військових. 122 захисники, з них 23 – посмертно.

Вічна пам'ять усім, хто загинув за Україну!

Вічна слава усім нашим героям!

Слава Україні!

Фото:
2 березня. Зустріч Президента України з іноземними журналістами
16 березня. Зустріч Президента України з головами урядів Польщі, Чехії та Словенії
17 березня. Зустріч Президента України з працівниками ДСНС, які брали участь у ліквідації наслідків російської агресії
25 березня. Зустріч Президента України з головами парламентів Литви, Латвії та Естонії

За матеріалами сайту president.gov.ua

Вшанування 208-ї річниці з дня народження Т.Г. Шевченка

9 березня 2022 року все українство й прогресивна громадськість світу відзначає 208 річницю з дня народження світоча української нації Т.Г. Шевченка.

Навіть в умовах жорстокої війни у центрі Києва біля монумента Великому Кобзарю відбулося вшанування його пам'яті представниками громадськості – Національної спілки письменників України, низки всеукраїнських фондів, Черкаського, Житомирського, Волинського, Сумського та інших земляцтв, творчої інтелігенції та те-

риторіальної оборони міста Києва. У цьому всеукраїнському заході взяли участь і представники науки й освіти – Національної академії педагогічних наук України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В урочистостях взяв участь ректор Університету менеджменту освіти НАПН України **Микола Кириченко**.

Виступаючи та представляючи Відділення вищої освіти НАПН України, Микола Кириченко зауважив про величезне значення творчості Великого Кобзаря та його осо-

бистості у формуванні і становленні української нації, у боротьбі українського народу за свою свободу й суверенність, у його прощанні щодо злочинної природи російської імперії та й нинішньої росії щодо незалежності українського народу та державності України.

Адже і сьогодні слова нашого національного генія Тараса «Борітеся – поборете!» є прямим дороговказом у нашій священній війні проти рашистських загарбників, дороговказом до нашої обов'язкової перемоги.

Слава Україні!

Слава Збройним силам України!

Юрій ШЕРЕМЕТА,
«ОіС»

Педагогічний музей України: презентація діяльності під час війни

22 березня 2022 р. відбулася онлайн-конференція німецькомовних шкільних музеїв Німеччини, Австрії та Швейцарії, у якій взяв участь директор Педагогічного музею України **Олександр Міхно**. Запрошення надійшло від директора Нюрнберзького шкільного музею (Schulmuseum Nürnberg) **Матіаса Роша** (Matthias Rösch).

Організатори запросили директора Педагогічного музею України не лише тому, що Європа підтримує Україну у спротиві повномасштабній військовій агресії РФ, а й тому, що доктор педагогічних наук Олександр Міхно є відомим серед музейників Європи вченим і палким прихильником музейної справи. Педагогічний музей України пов'язує з аналогічними тематичними музеями Європи давня плідна співпраця. Значні зусилля Олександра Міхна з розвитку сучасної музейної педагогіки, а також широка популяризація діяльності уста-

нови не залишилися без уваги іноземних колег.

Олександр Міхно виступив з доповіддю «Педагогічний музей України під час російсько-української війни». У промові, що мала мультимедійний супровід, доповідач зазначив: в умовах воєнного стану співробітники Педагогічного музею України працюють на інформаційному фронті дистанційно, реалізуючи онлайн-проекти, присвячені історії української освіти, розвитку педагогічної думки, загалом безцінній українській національній спадщині. Це такі проекти, як «Книжковий фронт», «Педагогічний календар 2022», «Цитата від музи педагогіки», «Фотобанк Педагогічного музею» та ін. Один з них – онлайн-проект «Педагогічна мапа Києва» – це розповіді про локації української столиці, що пов'язані з видатними педагогами (вулиці, пам'ятники, меморіальні дошки тощо). Тобто це проект про вшанування пам'яті українських

педагогів у міському просторі Києва. Промовець підкреслив: «Є така українська приказка: дома і стіни допомагають». І додав: «І вулиці, і площі, і парки. Це наша земля. Це наше місто. Це наша столиця. Ми ніколи й нікому її не віддамо!»

За 27 днів російсько-української війни (з 24 лютого до 22 березня 2022 р.) на офіційних сторінках музею у соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм, а також на сайті музею було опубліковано 53 дописи. Охоплення аудиторії – близько 400 тис., залучення – близько 40 тис. користувачів соціальних мереж. Ця статистика вражає. Вона показує, яким потужним є інформаційний фронт. Це – наш внесок у перемогу!

Завершився виступ словами подяки колегам-музейникам із Німеччини, Іспанії, Латвії, Португалії, Чехії, Болгарії та Словенії, які

надіслали листи підтримки у боротьбі з російською навалюю на адресу Педагогічного музею України.

Виступ відбувся англійською мовою. І хоча ні доповідач, ні слухачі не є носіями англійської, учасники конференції чудово розуміли один одного, адже, як висловився Матіас Рош, «говорили наші серця, і це хороший шанс для розуміння».

Підсумовуючи, треба сказати, що в умовах російсько-української війни Педагогічний музей України ні на

день не припиняв свою діяльність в Інтернет-просторі й став своєрідним медіаресурсом. Використовуючи свою колекцію, національну педагогічну спадщину, музей інтерпретує історію української освіти відповідно до сучасності і таким чином впливає на формування громадської думки, підтримує моральний дух українців, показує, за що ми боремося.

Олександр Міхно висловив упевненість у перемозі: «За

нами – багатовікова історія розвитку нації і національної культури, за нами – наша національна спадщина, за нами – Україна! Ми, українці, коли зараз говоримо про майбутнє, кажемо не «після війни», а «після перемоги». І кожен день нашу неминучу перемогу ми наближаємо на усіх фронтах – військовому, волонтерському, інформаційному».

Лідія ТКАЧЕНКО,
«ОіС»

Освітній фронт у плеканні майбутнього

Нині лінію фронту тримає кожен українець, який віддає свою енергію і працю на захист нашої Батьківщини та спільну Перемогу.

Для освітян віра в переможне майбутнє України реалізується в конкретних справах із налагодження освітнього процесу, а також й гуртування учнівської та студентської молоді довкола актуальних проблем сьогодення, історико-культурних ідеалів нашого героїчного минулого.

Київська Мала академія наук учнівської молоді на чолі з директором **Іриною Поліщук**, об'єдналася зі своїми партнерами – Національною спілкою краєзнавців України, Інститутом історії України НАН України. Національною академією педагогічних наук України, музеями та заповідниками України – у межах освітньо-культурологічного проекту, започаткованого у 2019 р., «Музейна педагогіка в культурно-освітньому просторі Києва: досвід, проблеми, перспективи». 3 березня 2022 р. проводить загальноукраїнський культурно-просвітницький онлайн-лек-

торій. Щовівторка на зустрічах з науковцями, музейниками, пам'яткознавцями за напрямом «Видатні діячі на захисті культурної спадщини України» слухачі обговорюють внесок відомих українських історичних та сучасних постатей у створення та збереження духовного надбання нашої держави. Щоп'ятниці триває «Музейний марафон – 2022», де учасники знайомляться з культурним надбанням українських музеїв.

Основна ідея вебінарів, які організовують співробітники Київської МАН – керівники секції педагогіки **Лариса Карчина**, керівниця відділення історії **Софія Сивенко**, наукова керівниця секції Історії України **Руслана Маньковська**, співробітниця Інституту обдарованої дитини НАПН України **Лідія Ткаченко**, – об'єднання учнівської молоді, освітян, педагогів, науковців, краєзнавців, музейників, пам'яткознавців

в умовах війни; вивчення історичного досвіду попередніх поколінь, діяльності видатних особистостей України з відстоювання та захисту історико-культурного надбання нашого народу.

22 березня розмову з молоддю мала заступниця голови Національної спілки краєзнавців України, провідна наукова співробітниця Інституту історії України НАН України **Руслана Маньковська**. Учасники зустрічі вшанували хвилиною мовчання полеглих за нашу державу захисників, згадали льотчика-аса, Героя України **Олександра Оксанченка**, який 25 лютого 2022 р. загинув в повітряному бою в небі над Київщиною. На лекції йшлося про багаторічного голову Національної спілки краєзнавців України, Героя України, академіка НАН України **Петра Тронька**, діяльність якого надихає молодих людей цінувати й оберігати кожну пам'ятку в рідному селі, краї та державі.

Цікавими та пізнавальними для учнів стали зустрічі з науковою співробітницею відділу фондової роботи Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні – Музею

Револуції Гідності **Антоніною Пипко** та начальником відділу музейно-освітньої роботи Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра» **Олегом Топилком**. Фахівці розповіли про діяльність музеїв зі збереження культурних пам'яток. Учасники зустрічей мали можливість переглянути науково-документальні відеофільми про їхні просвітницькі проекти.

Онлайн-лекторій об'єднав учнів з багатьох областей України та за її межами. Змістовне спілкування з молоддю про вкрай важливі питання сьогодення на основі історико-культурної спадщини України переконує, що майбутнє України ми передаємо в надійні руки патріотичного та національно-свідомого юного покоління, яке формується на героїчному та безсмертному подвигу їхніх дідів та батьків за незалежність і соборність України.

Слава Україні!

Героям слава!

Руслана МАНЬКОВСЬКА,
Інститут історії України
НАН України,
Лариса КАРЧИНА,
Київська МАН учнівської молоді

Переможних польотів!

Увуокатті (Фінляндія) закінчився XV Зимовий Європейський Олімпійський фестиваль, учасниками якого стали близько 1000 юних спортсменів з 44 країн Європи. На цьому найпрестижнішому молодіжному старті континенту Україну представ-

ляли 25 юних олімпійців, серед яких – третьокурсниця Фахового коледжу Кременецької гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, літаюча лижниця **Тетяна Пилипчук**. Вона показала найкращий результат серед українських олімпійців та увійшла в топ-10 кращих спортсменок турніру.

Напередодні в німецькому Обергофі фінішував Кубок світу зі стрибків з трампліна серед жінок, де Тетяна Пилипчук була єдиною українською

спортсменкою серед еліти, вперше зуміла подолати кваліфікацію і виступити у фінальних змаганнях. А згодом у польському містечку Ширку, де проходив відомий зимовий турнір Lotos Cup, дівчина виборола срібну нагороду, посівши друге місце.

Тетяна разом зі своєю великою і дружньою спортивною сім'єю мешкає в Кременці на Тернопіллі. Четверо її братів змалку займаються улюбленим зимовим видом спорту – стрибками з

трампліна – й неодноразово виборювали призові місця на змаганнях міжнародного рівня у Кременці, Верховині, а також в Італії, Німеччині, Польщі Словенії.

Ми вітаємо нашу літаючу лижницю, бажаємо миру, здоров'я та нових перемог!

Ніна БАГНЮК,
журналіст,
м. Кременець,
Тернопільська обл.

Україна отримала статус у EFNIL

21 березня, на позачерговому засіданні Генеральної асамблеї Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL) одностайно прийнято рішення про надання Україні статусу асоційованого члена EFNIL. Про це повідомив Уповноважений із захисту державної мови **Тарас Кремень**, який в онлайн-форматі долучився до заходу.

«Нині фронт боротьби за Україну – це і фронт утвердження української мови. Тому для нас велика честь приєднатися до континентальної родини мовних інституцій. Адже членство в EFNIL надасть Україні можливість формувати стратегію законодавчого захисту української мови як майбутньої мови ЄС. У цей непростий для України час нам дуже важлива підтримка провідних мовних інституцій Європи – наших міжнародних партнерів», – наголосив Тарас Кремень.

Президент EFNIL, пані **Сабіна Кірчмайер**, привітала приєднання України до родини EFNIL, відзначивши важливість цього кроку в історичний для держави та Європи момент. Вона висловила сподівання на поглиблення взаємин Секретаріату Уповноваженого з організаціями-членами EFNIL задля розвитку головних

целей і завдань організації.

За словами Тараса Кременя, боротьба за мову – це і боротьба за самоідентичність української нації. «Тому свідомий перехід наших співгромадян на українську мову, ефективний захист інформаційного поля, всебічний розвиток мови – це захист національних інтересів, протидія країні-агресору та боротьба за нашу незалежність», – зазначив Тарас Кремень.

Виступаючи на засіданні Генеральної асамблеї EFNIL, в якій, зокрема, взяли участь керівники національних мовних інституцій Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Швеції, Республіки Словенія, Угорщини, Ісландії, Німеччи-

ни, Великої Британії, Фінляндії, Бельгії, Норвегії, Італії, Франції, Греції, Румунії, Данії, Чеської Республіки, Люксембургу, Нідерландів, Уповноважений поінформував європейських партнерів про політику геноциду, яку цілеспрямовано веде кремль. Не спиняється ворог і перед лінгвоцидом. «Так, у щойно окупованих російськими військами Донецькій та Луганській областях вороги упроваджують політику деукраїнізації. Повідомляючи про відновлення навчального процесу в школах, окупанти наголошують, що такі предмети, як «українська мова», «українська література» та «історія України» вивчатися не будуть».

EFNIL об'єднує національні мовні інституції країн-членів ЄС. Серед основних завдань – контроль за виконанням мовного законодавства, захист державних мов, збір матеріалів про мовну політику в ЄС, заохочення до вивчення офіційних європейських мов задля мовного та культурного розмаїття в ЄС. З часу призначення на посаду Уповноважений Тарас Кремень провів зустрічі з багатьма очільниками національних мовних інституцій Європи, брав участь у пленарних засіданнях EFNIL, сприяв поширенню позитивного досвіду щодо імплементації європейського мовного законодавства в Україні.

З відкритих джерел

Звернення президента НАПН України, академіка Василя Кременя до громадськості з нагоди 30-річчя НАПН України

4 березня 2022 року – визначна дата в історії національної освіти України. У цей день 1992 року Президент України Леонід Кравчук підписав Указ про створення Академії педагогічних наук України (АПН України) як вищої галузевої наукової установи.

30 років поспіль відбувалися поглиблені й прискорені дослідження науковців для забезпечення функціонування національної школи, професійно-технічної і вищої освіти. Академія здійснювала і координувала наукові дослідження з історії української освіти, педагогіки і психології, відродження і повернення імен українських педагогів і психологів, актуалізацію їхнього доробку (що багато в чому випередив свій час), розроблення дидактики і методики на нових засадах – філософії людиноцентризму, традицій національного виховання; інтенсифікувала вивчення й порівняння європейського і світового досвіду, засад громадянського виховання тощо.

Нинішня українська освіта увірвала традиції виховання й освіти від часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, Козацької доби, Національного відродження, зберігши дух свободи й незалежності, самостійного мислення, бачення власного національного розвитку та відчуття приналежності до європейської цивілізації.

Історія розвитку академії яскраво демонструє потужний потенціал українських учених, здатність відповісти на виклики сучасності, діяти у фарватері цивілізаційного розвитку.

Зараз учені академії – кожен на своїй ділянці роботи й відповідно до фаху – боряться незалежність і суверенність нашої України, роблять усе можливе для підтримання громадян України, їхньої обороноздатності, психологічного здоров'я й витримки.

Вітаючи науковців академії, її партнерів і друзів, зичу перемоги у війні з російським агресором, подальших успіхів у розбудові національної освіти, педагогічної і психологічної наук України!

Слава Україні! Слава її захисникам!

Василь КРЕМЕНЬ,
президент НАПН України,
академік НАН України
і НАПН України,
міністр освіти і науки
України (2000-2005)

Засідання Президії НАПН України

24 березня 2022 року у форматі онлайн і дистанційно відбулося засідання Президії Національної академії педагогічних наук України. Центральне питання, розглянуте вченими – «Про роботу відділень та наукових установ НАПН України в умовах воєнного стану». З доповідями виступили в.о. президента НАПН України **Василь Кремень**, в.о. академіків-секретарів відділень НАПН України **Світлана Сисоєва**, **Сергій Максименко**, **Олександр Ляшенко**, **Петро Саух**. Від відділення професійної освіти і освіти дорослих виступила директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України **Лариса Лук'янова**.

Звіти відділень довели, що наукові установи академії продовжують планову наукову й освітню діяльність, здійснюють спротив геноциду РФ, прискорюють перемогу у війні усіма доступними способами, сприяють розвитку

економіки, підтримують військових і український соціум.

Ухвалено постанову президії НАПН України, у якій висловлено безумовну підтримку керівництву держави, Президенту України В.В. Зеленському та Збройним Силам України, їх зусиллям, спрямованим на захист суверенітету і територіальної цілісності України, вшановує пам'ять тих, хто віддав за неї життя, та засвідчує глибоке переконання у здобутті перемоги українського народу. НАПН України засуджує військову агресію Російської Федерації проти України, постійне і грубе порушення принципів і норм міжнародного права щодо суверенітету і територіальної цілісності України як незалежної держави.

Зазначено також, що в умовах порушення Російською Федерацією загальновизнаного міжнародного права, вчені-громадяни цієї країни та Республіки Білорусь, які явно або мовчазно під-

тримали військові дії агресора, не можуть бути частиною цивілізованого академічного світу, не можуть бути іноземними членами, почесними докторами НАПН України, реалізовувати будь-які спільні проекти, та закликає міжнародну наукову спільноту до припинення будь-якої співпраці з такими російськими і білоруськими вченими, науковими колективами, розірвання з ними грантових угод.

Василь Кремень висловив глибоку подяку колегам з-за кордону за листи підтримки та реальну допомогу. Окремо наголосив на не-

обхідності уточнення післявоєнної тематики досліджень, а також розширенні діяльності і впливу учених – фахівців у галузі психології, соціальної психології, соціології – в умовах війни.

Ухвалено рішення про перерахування до Державного бюджету України на потреби Збройних Сил України одну місячну академічну винагороду.

Лідія ТКАЧЕНКО,
завідувач сектору
науково-аналітичної обробки
і поширення інформації
НАПН України

Науковці-психологи і психологічна служба ДСНС України працюють разом

18 березня 2022 року відбулася онлайн-нарада «Координація діяльності психологів системи освіти та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій у наданні соціально-психологічної допомоги населенню», метою якої є планування координації діяльно-

сті та взаємодія психологів системи освіти і ДСНС України, підвищення ефективності надання соціально-психологічної допомоги постраждалому населенню, усім учасникам освітнього процесу (учням, педагогам, батькам).

У нараді взяли участь 88 осіб, серед них: представники Українсько-

го науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, керівник психологічної служби ДСНС України, завідувачі/директори обласних, Київського міського навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби системи освіти, працівники районних/міських інклюзивно-ресурсних центрів, практичні психологи закладів освіти та психологи територіальних органів (підрозділів) цивільного захисту.

Під час онлайн-наради обговорено такі питання:

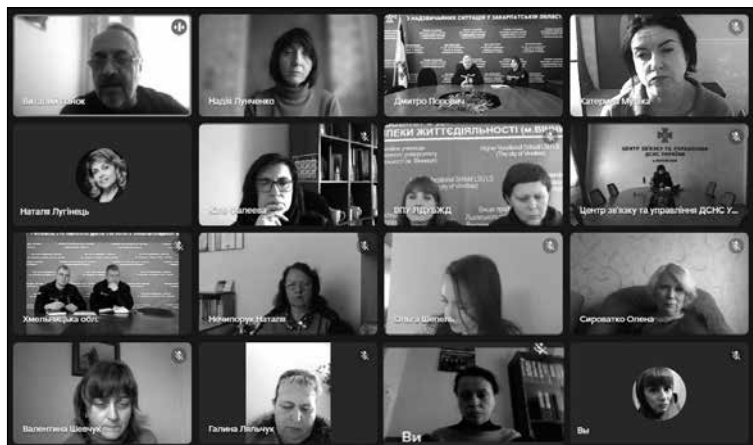
- функціонування психологічної служби системи освіти України під час військових дій – психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу і населення;
- психологічний захист населення як складова державної політики у сфері цивільного захисту населення;

- координація психологічного захисту населення ДСНС України та Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;
- організація онлайн-навчання (обміну досвідом) психологів системи освіти за напрямом надання соціально-психологічної допомоги під час військових дій.

Учасники одностайно схвалили пропозицію про об'єднання зусиль психологічних служб системи освіти та ДСНС у питанні надання соціально-психологічної допомоги постраждалому населенню, усім учасникам освітнього процесу.

Віталій ПАНОК,
директор УНМЦ практичної
психології і соціальної роботи
НАПН України,
доктор психологічних наук,
професор, член-кореспондент
НАПН України,

Анатолій СИЧЕВСЬКИЙ,
начальник Психологічної служби
ДСНС України,
кандидат психологічних наук

Наша свобода всередині кожного з нас

Вона у наших серцях і душах. Ніхто і ніщо нездатне відібрати нашу свободу і гідність. Бо Україна – це Я.

Україна – це кожна наша дитина, кожна дівчина, юнак, жінка, чоловік, бабуса, дідусь, кожен наш воїн – наш український лев.

Україна – це наша земля, наше небо, наші ріки і моря, наші дерева, кожна травинка й росинка, наша пісня, наше слово і наша молитва.

Наша свобода – це вільна пташка, пташка, що тріпоче своїми крилами в наших душах. І цю пташку ніхто не впіймає, ніхто не змінить її вільний дух, її роздолий політ.

Добрий день, ми з України!

«Добрий день, ми з України!»... Не можу пригадати, коли вперше і від кого почула ці слова, але саме вони зараз стали символом нашої нескореності та нашого життя. Я пишу ці слова вітання у повідомленнях та електронних листах, я із приємністю вволю їх із приймача та екрана телебачення, але ще більш приємно чути ці слова від людей, які змушені були виїхати кудись далеко.

Ще один день війни... Новий досвід, який ми всі здобуємо чи вже отримали. Життя в незвичних умовах. Ми, слухаючи звуки сирени, ховаємося, даємо прихисток комусь, беремо на руки дітей чи тулимо до себе домашніх улюбленців. Після сирени хаотично, або ж монотонно та тупо шукаємо інформацію – а що на цей раз?

Колись, до війни, нарікала на ті дні, коли було багато телефонних дзвінків, тепер – тривале мовчання телефону лякає, пригнічує, тривожить. А яке відчуття полегшення, радості, тихих сліз та вдячності Богу, коли на екрані телефону висвітлюються імена киян, друзів з Мелітополя, колег з Херсону, подруг з Харкова та Броварів, науковців з Маріуполя! А як тривожно, коли абонент «поза зоною»... Скільки телефонних дзвінків було від тих людей, яких ніколи не знала, не бачила і, напевно, невідомо чи колись побачу. Але твій номер дали тим, хто потребує чи потребував твоєї підтримки та допомоги...

Знов у вогні

Заголовок співзвучний з твором Олександра Довженка «Україна в огні» про героїв-захисників Києва та України у Другій світовій війні. Правдива повість не сподобалася керівництву держави й автора було звинувачено у націоналізмі.

Здавалося, все позаду. Нині 2022 рік. Прогресує наука, розвивається суспільство, процвітає торгівля.

Мирне населення України вранці 24 лютого о п'ятій годині ранку розбудили вибухи снарядів. Не розуміючи небезпеку до кінця, діти збираються до школи. Дорослі, усе розуміючи, намагаються їх помістити у безпечне місце. Але як пояснити дітям, чому вбивають мирне населення України і зазіхають на нашу Батьківщину? Чому українці, які живуть і працюють на своїй землі від діда-прадіда, враз із сусідів стали «націоналістами», «фашистами» і їх треба знищити?

Погляньмо на карту України. Україна у вогні. На території України 24 області і Автономна республіка Крим, яку нагло приєднали рашисти до своєї території.

Після анексії Криму росія зініціювала сепаратистський конфлікт на Донбасі. Символічно, місто Щастя, що біля Луганська, яке утримували сепаратисти більше двох місяців, було відвойовано Збройними силами України. Сім'ї та друзів розділила «лінія розмежування». Щастю довелося створювати свою інфраструктуру. Протягом наступних років вугільна електростанція, що у Щасті, почала електроенергію в окупований Луганськ. А це означало, що її працівники іноді прямували на станцію під обстрілом тих, кому вони забезпечували електроенергію.

Проте, росії виявилось недостатньо сепаратистського конфлікту, і вона хоче загарбати всю територію Луганської та Донецької областей України.

Чим більше цю пташку намагаються спіймати, залякати, убити..., тим сильнішою вона стає, тим вільнішою вона стає і її небо стає все безкрайнішим.

Бо Україна – це Я. Україна – це кожен з нас. Україна – це ми. Пам'ятаймо, що Козацькому Роду нема переводу!

Що в мене всередині?

Там Любов. Там Свобода. Там Україна.

Україна – це Я.

Оксана ІВАНОВА,
кандидат психологічних наук,
м. Київ

Різні відчуття тісно переплелися зараз не тільки у мене: страх і гнів, радість та смуток, сльози та гордість, розпач та нестримне бажання працювати, готовність допомогти та відчуття безсилля. Але не покидають впевненість та віра. Ми – дома, ми – на своїй землі; ми допомагаємо один одному всім, чим можемо; у нас залишається чудове почуття гумору.

Ми працюємо, або більш точно визначення – силімося працювати. Ми проводимо заняття не стільки, щоб викласти нову тему чи провести тестування, скільки, щоб побачити своїх студентів, упевнитися, що з ними все гаразд, почути їхні історії життя, підтримати та переконати – все буде Україна! Ми проводимо зустрічі з колегами, щоб ... зустрітись! І це важливо – побачити усміхнені обличчя на екрані, або ж обійняти один одного при нагоді...

І тому: не мовчіть – говоріть! Не сумуйте – усміхайтесь! Не лякайтеся – працюйте! Не ховайтеся – гуртуйтеся!

Ми просто приречені на успіх! І там, де ми, там – перемога!

Наталка МАЧИНСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
м. Львів

ратистського конфлікту, і вона хоче загарбати всю територію Луганської та Донецької областей України.

Але і цього виявилось мало – вони зазіхнули на всю нашу нещасливу Україну.

Області України зазнали нищівних ударів – кожна горіла від рашистських ракет чи уламків вже збитих. Немає жодного регіону, де б не зазнали біди від рашистських вирождів, де б не плакали діти і не гинули мирні жителі. Зі сходу і заходу, з півночі і півдня лунають гарматні постріли і чути вибухи бомб і ракет. Знову стогне Дніпро і вмивається людською кров'ю українська Земля. Україна у вогні!

Щодня відбуваються обстріли Києва та його передмість. Бойові дії та облога призвели до майже повного знищення Ірпеня, Бучі, Маріуполя та інших міст, а також до сотень загиблих мирних жителів та дітей і змусили десятки тисяч українців виїхати до сусідніх країн, шукаючи притулок. Зі сльозами на очах і гірким болем в серці згадуємо героїв-захисників хвилююю мовчання щодня о 9.00.

Народ України згуртувався і став на захист своєї Вітчизни. А РФ продовжує стверджувати, що російські війська діють як «миротворці», бо прагнуть врятувати Україну і принести їй «руський мир». Шкода, що український народ ніхто не запитав, чи потрібно його рятувати. І головне, від кого нас рятувати?

Звичайно, ми, український народ, знов заплатили велику ціну – життя українських воїнів, мирних людей, дітей, переможемо рашистський режим.

Ірина ЗВАРИЧ,
доктор педагогічних наук, професор
м. Київ

Для мене – особисте

Мерефа... Невеличке селище у Харківській області. Сьогодні прийшло повітряного нападу рашистів на це селище загинули люди, зруйновано клуб, школу. Для багатьох – це сувора статистика війни. Для мене – особисте...

Мереф'янський ліцей – один із десяти закладів загальної середньої освіти, де наш Центр здійснював експеримент всеукраїнського рівня «Мирна школа». Тепер у цих словах біль і гірка іронія...

З ініціативними групами педагогів і шкільних психологів разом із німецькими партнерами та ГО «Інститут миру і порозуміння», ми навчали мирних і неагресивних педагогів і учнів ненасильницькому спілкуванню, навичкам мирного розв'язання конфліктів і конфліктних ситуацій, «викорінювали мову агресії», «зменшували рівень конфліктності» в учнівському середовищі...

Історія зі сховища

Ранок у бомбосховищі після неспокійної ночі, вибухів й уламків ракети, що впала у кількох кварталах.

Вона: Так, все. Я разом з тобою записуюся у тероборону і вже готова стріляти. Мені знадобиться автомат.

Він (після трисекундної паузи): Добре. Тоді я понесу два автомати. А ти одягнеш два бронезилети.

Ірина МАНОХА,
доктор психологічних наук, професор,
м. Київ

Зі слів українського захисника

«Ми приїхали в це село і почали займатися обороною. Хлопці потроху копати почали. Не окоп, канешно, а таке, щоб можна було впасти туди під час обстрілу... Я не знаю, скільки часу пройшло, но я тупо остовпів від того, що побачив. Знаєш, коли у людей городи починаються, всі прив'язують на велик до рами лопати і їдуть шось сіяти – оце була така сама картина, тільки їхало на мене на цих роверах майже все село. Чоловіки, жінки – всі... Пригнали і дивляться на мене – ну, типу, командуй! Кажуть: «Синку, де копати?» У мене відібрало мову... Стою, як теплень, дивлюсь. Вони бігом відкручують свої лопати від великів. Я зібрався з духом, кажу: «Не треба нічого, красно дякую, ми самі впораємось!» Но того вже ніхто не чув – лопати пішли в хід.

За кілька днів суне на нас колона кацапської техніки. У мене необстріляні молоді пацани, кричать: «Танки!» Тут розвертаюся – до нас народ із села хмарою валить і кричить: «Хлопці, танки кацапські! Шо делать? Кажіть, як помагать?» На мене наче відро води крижа-

Стали біженцями

Нині багато з тих, хто міг би і треба, щоб допомагав державі перемогти, відстояти Незалежність і свободу – стали біженцями. Знаходять усілякі причини, аби покинути державу у страшний час війни – то діти, то корови, то собаки, то... Але багато справжніх українських патріотів і з дітьми, коровами та свинями, залишилися, бо – українці. Бо керуються споконвічним у буремні дні – хто, як не ми станемо на захист! Хто так вважає і патріот – залишився. Попри труднощі та незручності всім нині є робота – криком кричать міста, що не вистає волонтерів, немає кому наводити лад на вулицях, піклуватися про поранених, старих. І разом із тим, також криком кричать держави, куди виїхали з України – од хамства і масовості деяких біженців – здорових, вгодованих, на джипах і в дорогих готелях. Ці гроші – та у казну б держави. Хто залишився, збирає і віддає копійки з пенсій. Краще б не виставляли фото з найдками – тисячі дітей і дорослих в розбомблених Маріуполі, Харкові, Ірпені, Бучі і сотнях інших не мають крихти хліба, краплі води... Розумію, треба зберегти своє

Колеги! Прошу, відкрийте сайт (<http://merefa-lyceum.edu.kh.ua/>), подивіться яка красива, мирна, затишна, майже родинна атмосфера у школі! Невеличкий учнівський колектив, згуртована батьківська громада, віддані справі педагоги... І подібних шкіл тисячі. Подивіться, що ми втрачаємо тепер по всій країні, по всіх містах, містечках і селищах... Варвари, нелюди усе методично знищують.

Цікаво, а чи працювали німецькі фахівці з РФ?.. Чи був відкритий подібний ГО «Інститут миру і порозуміння» для здійснення такої важливої, за нашими і наших партнерів оцінками, роботи?..

Ми переможемо! Ми обов'язково відбудуємо ту школу в Мерефі, хоча *такої* школи вже не буде. І ми вже *не будемо такими*. Але співробітництво з Мереф'янським ліцеєм ми обов'язково продовжимо!

Віталій ПАНОК,
доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України, м. Київ

ної вивернули... Дивлюсь на це і плачу... Волаю їм: «Бігом назад... Ану, по хатах!» Та ніхто й не думає... Кричу знов: «По хатах, б*дь!» Підбігає до мене мужик, 73 роки і каже: «Синку, дай гранату! Я все життя комунальником працював і знаю, як комунікації під ліс їдуть... Зараз трубами на перехрестя вискочу, гранату кину і назад в трубу...» Клянуся, я трохи не здурів з цих людей...

Бій цілий день... Арта крайню вулицю накрила... 25 хат горять, та, слава Богу, всі живі... Ми ж цю техніку довбемо... Вони поняли, що не прорвуться, давай пробувати на нас з флангів. Палим їхні танки, бехи, все що бачимо... Розлітаються їхні Т-90... Малі хлопці мої спрацювалися, крошать...

Під вечір інтенсивність падає, одходять скоти... Малі мої кажуть: «Може отдохнем?» Я собі думаю, потомилися хлопці, отпускаю... Дивлюсь – скидають броню, кидають зброю і бігом місцевим хати тушити... Я знов плачу... І сам біжу помагать...

Задовбеться «денацифікувати» країну, де населення бігом біжить будувати для армії укріплення, а армія, як вас розбила, біжить рятувати людям хати. Всім вам, рашисти, кінець!!!

Зі стрічки FaceBook
Вадима ДАВИДКОВА, м. Київ

і дітей та рідних життя, але треба мати совість, аби не хизуватися у ФБ краєвидами інших держав, найдками та напитками... Ви користуєтеся добробутом інших, а своє кинули, щоб хтось інший захистив і відбудував. Могли б хоч би купити шось, маючи такі скажені кошти та передати для армії, – Боже, стільки всього треба нині для захисників! А могли б, створивши, скажімо, фонд біженців, по гривні скинути – вже 5 мільйонів! Дехто пише, що у багатих державах, куди чкурнув, волонтерить, але жоден не розмістив фото, що ж насправді робить, як допомагає українцям, які оточені ворогом. І переконаний на всі сто, що, наївшись зрання та виспавшись у комфорті, о дев'ятій ранку не встає у час всеукраїнської хвилини скорботи за вбитими! А коли ми переможемо, приїде і будете канючити, розтираючи соплі та видавивши сльозу, як довелося тяжко, психологічно і матеріально... Але знайте: ми не повіримо жодному слову. Все буде Україна! Ми вистоїмо і переможемо, але без вас! Слава Україні!

Віктор ЖАДЬКО,
доктор філософських наук, професор
почесний академік НАПН України,
м. Київ

Поезії війни

І байрактари, й слова гострий ніж,
І вражий танк, що раптом вперся в груди!
Не вірить світ... А ти усе стоїш!
Тебе тримають воїни-надлюди.
Моя Вітчизно, зірко осяйна!
Вкраїно наша, буде перемога!
Прийде на землю і в серця весна –
І ти розквітнеш на руках у Бога!

* * *

Бачиш, Тарасе,
як страшно цвіте Україна!
Жовто-блакитний
І чорно-червоний той цвіт...
В полум'ї бою
Вона ж, як ніколи, єдина...
З нами – Господь
і... такий незгуртований світ...

* * *

...І повстала
у герці кривавім любов
проти вражої злоби
і люті:
що, мій враже, хотів і шукав,
те знайшов
в негостинній землі
на розпутті.
Ну, а з нами
в смертельнім двобої весна,
нам пророчить уже
ПЕРЕМОГУ!
Це ж бо їй молитвами
щоночі-щодня
українки
встеляють дорогу.

«БРАТНЯ» БОЙНЯ
Бандити-блазні,
Бойовики-бомжі,
«Брати» бездушні,
Брехуни-блюзніри
Бомблять бійців
Благенькі бліндажі,
Благословляють
БУКИ, БТРИ.
Бої. Бабахання.
Біноклі. Блокпости.
Бзижчання. Біль.
Бинти. Бронжилети.
Баклаги, берці
Будуть берегти
Борців безстрашних
Бойові бекети.
Бентежить болем
Березня блакить,
Будинок батьківський,
Брунькуюча билина...
Благаю, Боже,
Благодать благовісті
Бійцям благословенним
Батьківщини!

Ліна ВЕРЕСЕНЬ,
м. Кременець

Фото з відкритих джерел

Володимир ІЛЬІН,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

У свій час видатний мислитель епохи Від-
родження, «Вольтер XV століття», Еразм
Роттердамський писав, що серед усіх видів
людської глупоти найбільш неприйнятне – це
війна. Але для російського мислення, сформо-
ваного в системі віковичної, свинцево-тяжкої
ієрархії, де всі раби і тільки один вільний – цар,
але і той раб, думки видатних гуманістів не в ав-
торитеті. Та й чи відомі вони тому, хто звук до
диктату, а не до розмислу, міркування? А дик-
татура – шлях до брехні і жорстокості. Як ре-
зультат – удар по «братньому» народу, який вже
ніколи ним не буде. Навіть ті, хто ще мав якісь
надії, назавжди від них відмовляться. Адже що
після збройного нападу можна чекати від спад-
коємців кріпосницько-боярської глупоти?

«Досвід і історія вчать, що народи і уряди
ніколи нічому не навчалися із історії і не дія-
ли згідно знанням, які можна було б з неї от-
римати», – писав видатний філософ Георг Ге-
гель. Не навчили вони й Путіна. Очевидно,
лицемірством є його слова про трагедію Ле-
нінграду (тепер Петербургу), що три роки був
в облозі, де народився російський диктатор.
Адже тепер завдяки йому вже українці з дить-
ми після сирен повітряної тривоги ховаються
у підвалах, бомбосховищах і метро, мільйони
біженців шукають притулку по всій Європі, а
українські міста – в облозі без води, їжі, світ-
ла й тепла...

Здійснена агресія не підлягає ніякому логіч-
ному аналізу. Але тут і проходить та лінія во-
дорозділу, яка увіразнює феномен української
суб'єктності, невіддільної від тієї історичної па-
радигми, в якій зберігаються цінності, традиції,
настанови. Завдяки ним українець виокремлю-
ється в особистість – самодостатню, автори-
тетну, гідну, сильну своїм розумом і життєвим
практицизмом, а український народ – в націю,
мирну, вільну, незбориму.

У довготривалому процесі становлення
української свідомості апробовувалися різні
моделі мислення як способи усвідомлення і пі-
знання світу – раціональне, чуттєве, екзистен-
ційне, прагматичне, позитивістське і т.д. Разом
з ними – перевірені досвідом ефективність ро-
зуму, інтелекту в різних сферах теоретичної і
практичної діяльності. За всієї різноманітності
теоретичних рефлексій в українській філософії,
джерела якої знаходимо у західноєвропейській
філософії, вони мають за базовий концепт *ідею
раціонального суспільства*, що означає високий
рівень розуміння оточуючого життя і відповід-
ний рівень «другої природи» – культури.

У сучасній російській політичній, діяльніс-
ній, художній, побутовій, управлінській тощо
культурі залишається впроваджене марксист-
ське розуміння свідомості як відображення
буття. Тому – диктатура, тому цар, тому імпе-
ратор. Тобто свідомості надається другорядне,
похідне від економіки і життєвих реалій зна-
чення. На противагу цьому, те, що ми називає-
мо *українською свідомістю*, виконує не тільки
і не стільки функцію відображення. Воно пер-
винне, активне, діяльнісне, продуктивне, ро-
зумне, мисляче, розуміюче, – те що ми спосте-
рігаємо нині в сучасного українського народу.

Раціональне суспільство, зразком якого є
розвинені передові країни світу і Європи – це
організація суспільного життя у відповідно-

Українська суб'єктність
vs диктатура РФ

Не так страшні помилки, як наслідки, які з них виходять, – говорив укра-
їнський фізик Лев Ландау. А помилки, як показує соціально-історичний дос-
від, є результатом некритичного, догматичного мислення, орієнтованого
на рудименти минулого, позбавленого творчості та інноваційності життя.
Саме в такому мисленні, породженому в глибинах спотвореної свідомості,
виникають хибні уявлення про реальний світ, виникають утопії і химери.
Серед них божевільне уявлення, що війна може бути способом вирішення
міжнародних, соціально-економічних і політичних проблем.

Такий тип ідіотичного мислення продемонстрував очільник РФ, вихова-
нець сумнозвісної кадебістської структури, В. Путін. Адже як інакше пояс-
нити його рішення розпочати війну проти мирної, поетичної, прекрасної у
своїх піснях і природі, України? А, фактично, – проти всього світу.

сті до вимог розуму. Саме він є визначальною
 рисою свідомої діяльності людини. Тобто сусп-
ільство є реальністю, утвореною розумними
істотами і має на меті вирішення досягнутих ро-
зумом завдань, що передбачає *цілераціональні
дії* людей. Раціональність є визначальною ін-
тенцією європейського суспільно-культурно-
го життя, вона спрямовує його розвиток, існу-
вання, параметри мислення. В цій же парадигмі
здійснювався розвиток українського мислення.
Щоправда, з досить вагомим сегментом ірра-
ціонального відношення до дійсності.

Міра невідповідності суспільства критеріям
раціональності (розумності) робить його не-
виправданим, недійсним, позбавленим автен-
тичного сенсу і права на існування. У цьому й
полягає сенс розбіжностей, що існують нині
між російською й нашою, українською свідомі-
стю. У вимірах українського мислення необ-
хідною є *відповідність* соціально-культурних
ідей вимогам активної і дієвої *розумної свідо-
мості*. Вона – сутність української цивілізації,
доповненням якої є серце і душа.

Філософія серця Г. Сковороди означає ідею,
смысл, закон української суб'єктності. Саме
таке розуміння «серця» стало визначальним
для українського мислення, увійшовши через
філософську традицію в культуру і менталітет.

Українське суспільство – не просто певний
образ соціальної дійсності, створений теоре-
тичним розумом і практичною діяльністю. На-
самперед воно – *усвідомлена* передумова ро-
зуміння суспільства українською думкою та
загальний огляд всіх дискусій і дискурсів, які
мають місце у стратегіях філософсько-соці-
ального мислення. В параметрі українського
суспільства відбувається, з одного боку, *легі-
тимація суб'єктності* у соціумі: суб'єктність
отримує значення критерію, у відповідності
до якого повинен розбудовуватися соціаль-
ний порядок. Власне, суб'єкт стає верховним
суспільним, культурним, економічним, побу-
товим законодавцем. Що, зрештою, і відтіняє,
відокремлює Україну від Росії, українське про-
дуктивне мислення від російського непродук-
тивного, гармонію від хаосу і дистармонії. З ін-
шого, – суб'єкт виступає і як головна рушійна
сила всіх процесів соціального розвитку, і як
основа права.

У такому випадку російська агресія набуває
цілком негативного значення: вона є стихійною
силою із суто руйнівним потенціалом.

Таким чином, суб'єкт в організованому су-
спільстві, до якого, без сумніву, прагнуло і
прагне українське суспільство, наділяється
владними повноваженнями щодо соціаль-
но-культурної реальності. Важливо нагадати
про невід'ємність культури від суб'єктності,
оскільки кожна з цих сфер життя окремо, одна
без іншої, відбутися не може.

Безумовно, соціально-культурна реальність
України не завжди відповідала таким вимогам.
Це можна пояснювати особливістю «менталь-
них настанов», важким історичним минулим,
що формувало не лише систему загальноциві-
лізаційних цінностей, а різного роду «адапта-
ційні вміння» – виживання за рахунок присто-
сування, здатності знайти підтримку, зайняти
конформістську позицію. Але цивілізаційний
розвиток української нації – буквально за
тридцятиріччя незалежності й культивуван-
ня демократичних цінностей вільного україн-
ства – призвів до формування оновленої укра-
їнської нації.

Зараз українська нація сповнена упевненості

у кращому майбутньому, яке пов'язує в першу
чергу з перемогою у війні. Справа полягає не
стільки у продукуванні впевненості, а в тому,
що вона виростає з ґрунту нашої сутності, яким
є наша суб'єктність, в багатьох випадках відпо-
відна європейським стандартам, а в більш ши-
роких межах – свідомості і мисленню розумної,
сучасної цілераціональної людини. *Не диле-
танта, не ділка, а людини справи і широкої
культури мислення*. В такій ситуації суб'єк-
тність – це вже вихід за межі звичайної норми,
це вже ситуація творення, відмова від пересіч-
ності і буденності.

Втрата суб'єктності призводить до диле-
тантської упевненості в собі, всезнайства. Але
всезнайство найбільш властиве свідомості саме
пересічного індивіда. Вона не зникла, ця «про-
ста», «пересічна» людина. «Вірус» пересічно-
сті, буденності, прагнення все підвести під за-
гальний гребінь, під знаменник подібності до
себе, до зрівнялівки, «однаковості» міцно уко-
рінився в свідомості більшості росіян. Звід-
си – безвідповідальність за результати своєї
діяльності, байдужість до всього, що виходить
за межі власного інтересу. Для російської пе-
ресічності не потрібна така активна, дієва осо-
бистість – вона є ворогом укоріненої «совко-
вості», інертності, тактики очікування, віри в
«доброго царя».

Подібна пересічність аж ніяк не відповідає
вимогам української цілераціональності, для
якої користь і вигода можуть бути тільки від ді-
яльного суб'єкта, професіонала. А тільки така
особистість і може бути патріотом, громадя-
нином, по-справжньому відповідальною за до-
ручену, або ініційовану справу. Оптимістичне
сприйняття української реальності передбачає
серйозну налаштованість на *позитивний ре-
зультат*, що означає якісну модернізацію сусп-
ільної суб'єктності. Вона вже давно перейшла
від пасивності до активності, тобто від функції
відображення до функції творення, що й по-
стає умовою досягнення остаточної перемоги. І
щаблями зростання тут були і 1992-й, і 2004-й,
і 2014-й роки.

Всі сміливі задуми в історії завжди вдава-
лися тоді, коли були забезпечені сміливою ін-
телектуальною і вольовою суб'єктністю й мис-
лячим професійним виконавством. І терпіли
поразку, очолювані хворобливим прагненням
панування та здійснення грандіозних планів
«пересічності» – тих, хто здатен лише до сте-
реотипної, шаблонної діяльності за наказом
«зверху».

З точки зору спотвореного утопічними ре-
мінісценціями мислення путінський синкліт на
чолі зі своїм «вождем» не зрозумів: за 30 років в
Україні виросло покоління, яке не знає і не хоче
знати «радості» фактично злиденного життя
при радянському соціалізмі. Для цього поко-
ління, як і для його батьків, які на референдумі
1991 року майже стовідсотково проголосували
за незалежність своєї української держави,
Україна – не просто держава, а рідна земля,
Батьківщина. І це покоління, разом зі своїм на-
родом, ніколи не поступиться своєю незалеж-
ністю ні перед ким. А перед тими, хто забрав
мирне життя, позбавив дітей бачити сонце, а
мільйони змусив поневірятися тільки через
здатність бути суб'єктом власної долі, і поготив.

Кажуть, коли Бог хоче покарати, він позбав-
ляє людину розуму. Ми свідки фіналу, агонії
Росії, очільник якої втратив розум, і зрештою
за свій злочин – криваву війну проти України –
понесе справедливу кару.

Є історичні події, значущість яких усвідомлюється з плином часу, а є такі, що відразу стають віхою історії цілої країни. Саме до такої належить поява Академії педагогічних наук України (з 2010 р. – НАПН України), що є дітищем, породженим доленосною ухвалою Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року Акту про проголошення незалежності України.

Спробуємо стисло, але максимально конкретно подати в ретроспективі 30-річну історію діяльності НАПН України, аби якнайбільше наших грома-

дян усвідомили напрями її дослідницьких пошуків і досягнуті результати.

Умовно виокремимо три ключові етапи в напруженій науковій і практичній роботі НАПН України, пов'язаній із оновленням і реформуванням системи національної освіти. Три десятки років – це короткий історичний період, однак за цей час співробітники Академії встигли зробити багато, не зважаючи ні на об'єктивні труднощі перших часів становлення державності України, ні на зовсім невеликі людські ресурси самої установи.

Розбудова суверенної Української держави мала на меті утвердження демократичних і гуманістичних суспільних відносин, реалізацію запиту на формування творчої, патріотично орієнтованої людини – громадянина незалежної країни. До того ж педагогічна і психологічна науки в нашій країні мали високий рівень розвитку, і об'єднання творчого потенціалу вчених в одній структурі було перспективним. Утворення в самостійній країні такої державної галузевої установи, що змогла б втілити в життя нагальну потребу ствердження української державності шляхом формування нового людського потенціалу, було законним. Вже від початку державотворчих процесів влада України у єдності із національно свідомими суспільними діячами – письменниками, вченими, освітянами, громадськими активістами – надавала вагомого значення питанням розвитку національної освіти. І одним з доказів цього стало заснування вже 4 березня 1992 р. Указом № 124 Президента України Л. Кравчука Академії педагогічних наук України (АПН України) як вищої галузевої наукової установи, покликаній забезпечувати «комплексний розвиток педагогічної науки, теорії і методики освіти в Україні, розроблення науково-методичних засад відродження національної школи». Сучасникам варто нагадати, що до 1991 р. у колишньому СРСР діяла лише всесоюзна Академія педагогічних наук, а національні республіки таких установ не мали, як не мали і повноважень самостійно займатися розробленням змісту освіти, навчальних планів і програм, підручникотворенням, хіба що крім створення навчальних книг з національних мов і літератур.

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІЇ

Цей етап розпочався 16 червня 1992 р. з прийняттям Кабінетом Міністрів України Постанови № 335, де зазначалися конкретні заходи з організації АПН України, Президентом-організатором Академії було призначено доктора педагогічних наук, професора, директора Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР Миколу Дмитровича Ярмаченка, першими дійсними членами-засновниками АПН України затверджено 15 відомих в Україні і за її межами вчених. Це – Ф.С. Арват, Є.Г. Гончарук, О.А. За-

харенко, Л.О. Каніщенко, О.В. Киричук, В.М. Мадзігон, Б.І. Мокін, В.Ф. Прісняков, І.Ф. Прокопенко, О.Я. Савченко, В.І. Скок, В.В. Скопенко, П.М. Таланчук, М.І. Шкіль, М.Д. Ярмаченко. Свідомо згадуємо учасників тих подій поіменно, і хоч більшість із них відійшла у вічність, їхні імена маємо пам'ятати.

На початку до відання Академії було віднесено три установи: Науково-дослідний інститут педагогіки, організований ще 1926 р. як перша в історії України державна наукова установа, покликана займатися вивченням і розвитком різних актуальних питань навчання, виховання усіх верств населення (нині це Інститут педагогіки), Науково-дослідний інститут психології, створений 1945 р. (нині це Інститут психології імені Г.С. Костюка, що носить ім'я ініціатора його створення) та Республіканський педагогічний музей, який розпочав діяльність ще 1901 р. (нині Педагогічний музей України).

Далі творення структури Академії відбувалося таким чином: 17 листопада 1992 р. збори академіків-засновників обрали 7 дійсних членів і 17 членів-кореспондентів Академії. На перших загальних зборах 18 листопада 1992 р. президентом Академії обрано М.Д. Ярмаченка, віце-президентом – Л.О. Каніщенка, головним ученим секретарем – О.Я. Савченко. Також було обрано перший склад Президії, до якого увійшли такі авторитетні українські науковці, як Є.Г. Гончарук, О.В. Киричук, В.І. Кононенко, М.В. Костицький, О.Г. Мороз, В.Ф. Прісняков, І.Ф. Прокопенко, М.І. Шкіль.

На виконання окреслених в Указі Президента України завдань, в Академії утворили три відділення:

- теорії та історії педагогіки;
- дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті;
- психології, вікової фізіології та дефектології.

Зауважимо, зазначені відділення певною мірою повторювали деякі структурні одиниці Науково-дослідного інституту педагогіки (1926 р.) у різних форматах його підрозділів (відділи, секції, лабораторії), однак їх було модернізовано відповідно до потреб нового часу і появи нових освітніх завдань українського державотворення.

Перший статут і положення про відділення було ухвалено загальними зборами Академії 30-31 березня 1993 р. Також обрано керівників від-

ділень, які водночас були віце-президентами. Віце-президентом – керівником Відділення теорії та історії педагогіки став академік В.М. Мадзігон; віце-президентом – керівником Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті – академік С.У. Гончаренко, віце-президентом – керівником Відділення психології, вікової фізіології та дефектології – академік О.В. Киричук.

Рішенням наступних загальних зборів Академії (25-26 листопада 1993 р.) створено ще один її підрозділ – Відділення педагогіки і психології професійної освіти, яке очолив віце-президент Л.О. Каніщенко.

Серед важливих рішень цих зборів – обговорення і схвалення «Основних напрямів розвитку педагогічної і психологічної наук». Цей документ було розроблено у співпраці з Міністерством освіти України (назва до 2000 р.) відповідно до завдань, окреслених у першій новаторській за спрямуванням викладених в ній ідей Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), схваленій першим Всеукраїнським з'їздом педагогічних працівників освіти України (1992 р.), і затвердженій постановою Кабінету Міністрів України (1993 р.). До початку 2000-х років згадана програма визначала вектори модернізації української системи освіти – особистісно орієнтовані

хології, вікової фізіології та дефектології). Л.О. Каніщенко, Н.Г. Ничкало (педагогіки і психології професійної освіти). Тоді ж ухвалено рішення про доцільність створення ще одного підрозділу – Відділення вищої освіти (з 1999 р.), очільники якого М.Б. Євтух, П.Ю. Саух. Головними вченими секретарями обиралися М.С. Вашуленко, О.І. Ляшенко, М.І. Бурда, В.І. Луговий.

НАПН України: 3 нагоди 30-річчя Національної

Визначальними, знаковими для наукової установи стали загальні збори 17-18 грудня 1997 р., на яких президентом Академії обрали її дійсного члена, доктора філософських наук, професора В.Г. Кременя. За його керівництва першими віце-президентами обиралися В.М. Мадзігон, В.І. Луговий, віце-президентами – О.Я. Савченко, В.І. Луговий, А.М. Гуржій, О.М. Топузов.

Об'єктивно оцінюючи подальші результати діяльності Академії, її здобутки і починання треба виснувати: розпочався якісно новий етап розвитку НАПН України.

логії і засобів навчання (1999 р.),

• Інститут професійно-технічної освіти (2006 р.),

• Інститут обдарованої дитини (2007 р.)

• Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (1999 р.).

Окремою науковою і водночас практикоорієнтованою гілкою Академії став створений 2007 р.

Університет менеджменту освіти (далі – УМО), базою якого став Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, започаткований ще 1952 р.

УМО поєднує наукову і освітню діяльність, що дає можливість апробувати інноваційні моделі й вищої, і післядипломної освіти, технології навчання впродовж життя. УМО щорічно забезпечує підвищення фахової кваліфікації понад 5 тис. керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів освіти з усіх куточків нашої країни.

Сукупно всі згадані інституції Академії забезпечують комплексний науково-методичний супровід усіх ланок і рівнів української освіти.

Разом зі створенням нових академічних установ у 1992-2007 рр. відбувалося й утворення мережі відповідних регіональних структурних підрозділів АПН України, зокрема Львівський науково-практичний центр професійно-технічної освіти, Науково-методичний центр «Українська етнопедагогіка і народознавство» (м. Івано-Франківськ), Кримський науково-методичний центр управління освітою (м. Сімферополь), Південний науковий центр (м. Одеса), Науково-методичний центр педагогічного краєзнавства (м. Умань) та інші.

Стисло узагальнюючи напрацювання вчених Академії від її заснування і протягом перших двох етапів діяльності, можна впевнено констатувати її провідну роль у створенні національної системи освіти, зокрема:

- формуванні й модернізації змісту, методів, форм шкільної, дошкільної та позашкільної, професійно-технічної, вищої освіти, освіти осіб із особливими потребами,
- новаторському запровадженні перших стандартів усіх ланок освіти,
- розробленні змісту освіти на національних засадах і з урахуванням новітніх підходів, що було забезпечено створенням освітніх програм, підручників і навчальних посібників,
- розвитку теоретичних методологічних засад психології, заснування на національному ґрунті й подальшого розвитку соціальної

На фото:

Перше друковане видання Академії, 1993 рік.

Перший президент Академії Микола Ярмаченко.

Витук академічної газети до 5-річчя Академії, 1998 рік.

ПОСИЛЕНИЙ РОЗВИТОК

Перші 15 років діяльності Академії можна характеризувати водночас і як етап її інтенсивного наукового, дослідницького поступу, і як екстенсивного розвитку її структури. Адже за ці роки значно зріс її інституційний і кадровий потенціал. Нові виклики освіти і суспільного розвитку країни вмотивували створення у складі Академії низки нових підвідомчих інститутів та установ:

- Інститут педагогіки і психології професійної освіти (1993 р.), пізніше трансформований в Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих,
- Інститут спеціальної педагогіки (1993 р.),
- Інститут соціальної та політичної психології (1996 р.),
- Інститут проблем виховання (1996 р.),
- Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи (1998 р.),
- Інститут вищої освіти (1999 р.),
- Інститут інформаційних техно-

психології, методологічних і методичних засад практичної психології, підготовці та реалізації нового національного освітнього законодавства, концепцій і стратегій модернізації освіти.

ну участь у підготовчій роботі щодо приєднання України до Болонського процесу (формальне підписання якого відбулося 2005 р.) з метою інтеграції в Європейський простір вищої освіти.

• медіаосвіти тощо.

Вагомою подією в ході модернізації освітньої галузі України стало обґрунтування й ухвалення 2011 р. Національної рамки кваліфікацій, нових Стандартів дошкільної, початкової, базової і повної загальної середньої освіти.

У 2012-2014 рр. пропозиції та на-працювання вчених НАПН України було використано у розробленні інноваційного Закону України «Про вищу освіту» (2014), який увібрав кращі світові досягнення розвитку вищої школи, принципи й інструменти Болонського процесу із формування в Україні привабливого та конкурентоспроможного простору вищої освіти.

Потужний теоретико-методологічний і науково-методичний потенціал НАПН України використано у підвідомчих наукових установах,

складу членів Академії.

Учені НАПН України найактивнішим чином створюють підґрунтя реформування національної освіти. Так, питомим є внесок академічних установ у розроблення концепції «Нова українська школа» (2016), що відтворило 12-річний термін навчання, профільну старшу школу, створення мережі профільних і професійних ліцеїв і коледжів, розвиток інклюзивної освіти.

Інтеграції української науки в Європейський дослідницький простір сприяло прийняття розробленого за участі вчених Академії Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015).

етапи становлення академії педагогічних наук України

У співпраці з Міністерством освіти і науки України та профільним комітетом Верховної Ради України, навчальними закладами різних рівнів Академія брала активну участь у розробленні проектів Законів України «Про освіту» (1996), «Про професійно-технічну освіту» (1998), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про вищу освіту» (2002).

На окрему увагу заслуговує розроблення вченими Академії такого стратегічного документу, як Національна доктрина розвитку освіти, схвалена II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001) і затверджена Указом Президента України. Доктрина багато у чому мала випереджальний характер, що й донині засвідчує актуальність її певних положень. Згадаємо лише деякі ключові вектори Доктрини:

- започаткування переходу середньої загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання;
- проголошення євроцентричного підходу в оновленні освітньої галузі;
- утвердження дитино/людно-центрованої парадигми освіти;
- забезпечення реалізації ідеї зовнішнього незалежного оцінювання та рівного доступу до освіти;
- поглиблення і поширення комп'ютеризації освіти;
- підвищення соціального статусу вчителя.

Учені Академії за ініціативи і керівництва В.Г. Кременя взяли актив-

Ураховуючи провідну роль Академії у забезпеченні модернізаційного розвитку національної системи освіти, проведенні фундаментальних і прикладних досліджень з актуальних проблем національної освіти, педагогіки і психології, значний внесок у підготовку наукових і педагогічних кадрів, 24 лютого 2010 р. Указом № 259 Президента України Академії надано статус національної. Відтоді наукова установа має назву Національна академія педагогічних наук України – НАПН України.

У подальші роки поглиблювалася науковий поступ Академії, посилювалася її участь у забезпеченні науково-методологічного і методичного супроводу реформ в освіті. За ініціативи НАПН України було обґрунтовано теоретико-методологічні засади модернізаційних процесів в усіх ланках національної освіти, експериментально апробовано й активно впроваджено сучасні концептуальні основи щодо реалізації наступних принципів:

- людиноцентризму в освіті,
- парадигми вимірюваної і визнаної освітньої якості,
- компетентнісного підходу,
- навчання впродовж життя,
- розвитку самостійності в освіті,
- інклюзивної освіти,
- формування інноваційної глобалістської людини-патріота України,
- інформаційно-комунікаційних і мережних технологій навчання,

УМО, навчально-науковому і науково-методичному центрах для підготовки докторів і кандидатів наук, магістрів і бакалаврів, молодших спеціалістів і кваліфікованих робітників, підвищення кваліфікації освітніх кадрів (підсудипломна освіта).

ОТИМІЗАЦІЯ ТА ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ

У складних економічних умовах, пов'язаних із російською агресією, зокрема зважаючи на дефіцит бюджетного фінансування, та в контексті нових європейських і глобальних викликів, НАПН України у 2014-2016 рр. зазнала значної оптимізації. У ситуації, що склалася, ліквідовано регіональні структурні підрозділи. Проведено атестацію всіх підвідомчих установ, удосконалено структуру наукових лабораторій і відділів. З метою підвищення актуальності і значущості наукових досліджень переглянуто й упорядковано їх тематику. Оптимізовано штат працівників НАПН України, який загальною (на жаль) скорочено на 37 %.

У зв'язку з набуттям чинності нового Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016) у новій редакції затверджено Статут НАПН України і прийнято актуалізовану Стратегію розвитку НАПН України на 2016-2022 роки. Під час виборів дійсних членів і членів-кореспондентів Академії 2016 р. і 2019 р. відбулося істотне її омолодження й поповнення перспективними й авторитетними вченими

Важливим є внесок наукових колективів НАПН України у підготовку базового Закону України «Про освіту», прийнятого Верховною Радою України 5 вересня 2017 р. (з доповненнями, внесеними 2021 р.); у розроблення вченими Академії концепції та комплексного плану заходів з національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що після схвалення Міністерством освіти і науки України було покладено в основу затвердженої Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. Додамо також, що з урахуванням напрацювань науковців НАПН України діє Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр.

В Академії триває створення низки важливих узагальнювальних науково-довідкових видань, серед яких «Енциклопедія освіти» (2008; 2021 р. – 2-ге, розширене й оновлене видання), аналітико-інформаційних видань «Біла книга національної освіти» (2009; 2010), «Національний освітній глосарій: вища освіта» (2011, 2014), «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011, 2016, 2021) й інші.

Значущість 30-річної діяльності

НАПН України полягає насамперед у тому, що в історично короткі строки вчені спромоглися зробити вагомий внесок у подальше піднесення національної освіти, педагогічної і психологічної наук, істотно оновити теорію навчання з огляду на її лідинотворчу функцію, на посилення процесів цифровізації та глобалізації. До питомих здобутків належить створення цілісної змістовно-методичної системи для дошкільної, середньої, професійно-технічної, передвищої, вищої, спеціальної, позашкільної та післядипломної педагогічної освіти; розроблення й впровадження нових національних освітніх стандартів, програм, під-

ручників, навчальних технологій; нової методології виховання, що ґрунтується на гуманістичних цінностях, інноваційності і національних традиціях.

Головне – усі напрацювання вчених НАПН України орієнтовано на розвиток особистості, її конкурентоспроможність на ринку праці, її самореалізацію у складних умовах сучасного швидкозмінюваного світу.

Наталія ДІЧЕК,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки
НАПН України,
доктор педагогічних наук,
професор,
член-кореспондент НАПН України

На фото:
Виступ президента НАН України Бориса Патона на загальних зборах Академії, 2003 рік.

Виступ президента Академії Василя Кременя у Британській Раді, 2006 рік.

Президія загальних зборів НАПН України, 2019 рік.

Фото з архівів Педагогічного музею України.

ХАМІТОВ Назіп Віленович
член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України

ЄВРОПЕЙСЬКА ЛЮДИНА: ПОЛІФОНІЯ ВИЯВІВ

Очевидно, що для античної людини прекрасне домінує над піднесеним, а проявлене – над втаємниченим. Ідеал античної людини був створений в Давній Греції й культурно та цивілізаційно трансформований у Давньому Римі. У бутті античної людини сила важливіша за моральність, а героїчне – за геніальне та святе, що відображується в образах античних богів, напівбогів та героїв. Ідеал античної людини був актуалізований в епоху Романського Відродження та Класицизму, а в XX ст. він входить в буденне буття (відновлення Олімпійських ігор, культ оголеного тіла, відстороненість від християнського аскетизму).

Світ готичної людини виникає на стику християнства та язичництва германських країн і радикально протистоїть світу античної людини та її культурі. У бутті готичної людини піднесене домінує над прекрасним, а таємниче – над проявленим. Вказане домінування породжує своєрідну прismsерковість світу готичної людини, що натякає на глибинний характер боротьби добра і зла у світі. Це домінування маніфестує себе у культурі доби Середньовіччя в різноманітних формах: у готичній архітектурі та музиці (особливо в готичних соборах), готичному письмі, готичному одязі, готичній зброї. Культурна поліфонія готики дозволяє говорити і про наявність *готичного світогляду*, який досягає граничних виявів у готичному романі. В центрі готичного роману зображується демонічна особистість, що поєднує трагічні, жахливі та величні риси (типовий приклад – «Мельмот-мандрівник» Ч. Метьюріна). У кінці XIX ст. готичний роман еволюціонує в психологічно заострений роман «жахів» з обов'язковим містичним компонентом, а у XX-XXI ст. – і у «фільми жахів», трилери та напружені драми; з іншого боку, маємо еволюцію готичного роману в роман-епос (типовий приклад – «Володар кілець» Дж.Р.Р. Толкіна). У XX ст. з'являється й феномен готичного трактату («Захід Європи» О. Шпенглера). Отже, буття готичної людини виходить за межі Середньовіччя та Відродження, більше того, оновлюється в наш час.

Готичний дух втілений в образі Фауста; у цьому образі буття готичної людини досягає граничної й метаграничної повноти. Але при цьому воно обмежене певною епохою та сюжетом, тому можна припустити, що поняття «готична людина» та «готичне» є ширшими ніж «фаустівська людина» та «фаустівське». З іншого боку, нині у понятті «фаустівське» маємо зміст, що виводить його за межі готичного й дозволяє ототожнювати з поняттями «західне» та «західноєвропейське».

Пошук кореляції між поняттями «античне» та «готичне» й «аполонівське» та «діонісійське», може привести до припу-

Архетипи української культури

У чому специфіка і значення української людини як унікального культурного явища Європи та світу? Пошук відповіді ставить перед нами більш масштабні питання: Що таке європейська людина? Які світоглядні цінності та ментальні й культурні прояви зумовлюють її специфіку?

Не претендуючи на остаточні відповіді, почну з припущення: доцільно використати когнітивні метафори «антична людина», «готична людина» та «слов'янська людина», які, на мою думку, у своїй суперечливій єдності і складають «європейську людину». В результаті постає питання про плюральність шляхів та вимірів буття європейської людини, і, разом з тим, про межі цього буття. Це дозволить нам стати на метапозицію, з якої ми усвідомимо значення української людини та її архетипів для Європи та всього світу.

щення про тотожність античного з аполонівським началом, а готичного – з діонісійським. Проте це не є коректним, адже аполонівське й діонісійське початок можна знайти в бутті як готичної, так і античної людини. Це дозволяє полемізувати з О. Шпенглером, який, по суті, отождивив античне з аполонівським, а готичне – з фаустівським.

На початку XXI ст. маємо складну й суперечливу взаємодію буття античної та готичної людини в західному світі. У цю взаємодію після падіння «залізної завіси» СРСР все більше включається слов'янське початок, представлене як західними, так і східними слов'янами.

Важливою складовою буття слов'янської людини в європейському культурному просторі є українська людина з такими її основоположними цінностями як *свобода* і *гідність*, що не лише співзвучні базовим європейським цінностям XXI ст., а й здатні розвинути їх і наповнити новим життям.

пу наповнене онтологічним змістом. Саме це дозволяє використовувати його по відношенню не тільки до окремої царини культури, а й до всієї культури в цілому. Відмінність понять «архетип національної культури» і «парадигма національної культури» виражає відмінність буття та процесу його теоретичного пізнання.

На перший погляд здається, що поняття архетипу є близьким до поняття «константа». Може, треба використовувати поняття «архетип національної культури» та «константа національної культури» як синоніми?

Навряд чи це буде коректним. Адже поняття константи виражає один із аспектів прояву архетипу культури – відносну незмінність у часі та просторі національної історії. Але незмінність та константність архетипу виступає відносною ознакою; архетипи національної культури поєднують у собі незмінність та здатність до розвитку у кожній новій епосі. В цьому – відмінність архетипу культури від архетипу

ляє прояснити специфіку національної культури не як явища, відокремленого від інших культур, а як необхідне виявлення культури *взагалі*. Кожен архетип національної культури є також архетипом культури *як такої*; особливе в ньому виражає загальне і при певних умовах, коли національна культура виходить на світовий рівень, може стати загальним.

Архетипи національної культури виступають онтологічними основами, на яких базується творчість будь-якого представника нації, а також її сприйняття, вони мають образно-символічну природу, укорінені у міфології і відтворюються у мистецтві, філософії та релігії нації, переходячи в інші сфери її життя.

Спробуємо тепер підійти до проблеми архетипів української культури, які обумовлюють своєрідність буття української людини.

УНІКАЛЬНІСТЬ АРХЕТИПІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Ми звикли вважати індивідуалізм найтипівішою рисою українського народу. Чи можна вважати індивідуалізм архетипом української культури? Так, але в тому випадку, коли він розвивається у *персоналізм* – такий спосіб відношення із світом, при якому цінність персони не заперечує значимості навколишнього суспільного життя. Персоналізм є індивідуалізмом, що позбувся своїх негативних рис, вийшов зі стихії, де він був способом життя і мислення, що суперечить раціональному устрою суспільства.

Треба зазначити, що індивідуалістичне та персоналістичне почало весь час взаємодіють в історії українського народу і саме перемога персоналізму так потрібна нині сучасному українському буттю. Таким чином, можна зробити висновок, що саме *персоналізм* виступає найважливішим архетипом української культури. Якщо виходити з того, що українська культура значною мірою є християнською культурою, то очевидно, що український персоналізм виступає конкретизацією загальнохристиянського персоналізму, що є принципово ментальною основою західного світу.

Персоналізм яскраво проявляється в українській філософії, де яскраво виражені персоналістичні та екзистенціальні традиції, починаючи від Г. Сковороди й закінчуючи О. Кульчицьким, а також надбаннями Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В.І. Шинкаруком.

Видається очевидним припущення, що сутнісним проявом персоналізму в українській історії було козацтво. У цьому явищі відбивається складна взаємодія індивідуалізму і персоналізму, але персоналізм усе-таки домінує. Інша справа, що козацтво було острівком персоналістичного буття у загальному індивідуалістичному доквіллі. Є надія, що у сучасній українській культурі й саме доквіллі *поступово стає персоналістичним*, змінюється атмосфера у суспільстві, що може породжувати дієве громадянське суспільство і продуктивний «середній клас» з потужними політичними партіями, що будуть відстоювати його інтереси.

Другим архетипом української культу-

“**Національний характер виступає реальністю, що передує культурі і може або проявитися у ній, або ні. Архетип завжди з необхідністю проявляється у національній культурі. Таким чином, риса національного характеру виступає можливим підґрунтям культури, тоді як архетип культури – її дійсним підґрунтям**”

Справжні цінності народу укорінені в архетипах його культури. Які архетипи української культури можна виокремити? Перш ніж відповісти на це запитання, спробую визначити поняття архетипу культури та осягнути його відмінність від близьких понять.

ЩО ТАКЕ АРХЕТИП КУЛЬТУРИ

Поняття архетипу походить від давньогрецьких *архе* – першооснова і *типос* – образ. Така етимологія дала змогу багатьом мислителям і художникам ототожнити архетипи з «вічними образами», що незмінно проявляються на усіх етапах розвитку культури. Це робить поняття архетипу близьким до поняття «парадигма», що, як відомо, означає давньогрецькою мовою «зразок».

В античній і середньовічній філософії ці слова були досить близькими за значенням, але потроху поняття «парадигма» все більше прив'язувалося до науки, аж поки у XX ст. Т. Кун не визначив парадигму як наукові досягнення, які «в ході певного часу дають модель постановки проблем та їх рішення науковому товариству». Іншими словами, поняття «парадигма» означає провідну наукову теорію, яка задає методологію розуміння світу у системі знання, або у кількох системах знання. Таким чином, поняття «парадигма» зараз виражає суто гносеологічне відношення до реальності.

На відміну від нього, поняття архети-

колективного позасвідомого, який дійсно виступає константою.

Найбільш близьким за змістом до архетипу національної культури є поняття «національний характер». Але вони не тотожні. Якщо поняття архетипу національної культури виражає онтологічну основу цієї культури, то поняття національного характеру відображає її соціально-психологічну основу.

Національний характер виступає реальністю, що передує культурі і може або проявитися у ній, або ні. Архетип завжди з необхідністю проявляється у національній культурі. Таким чином, риса національного характеру виступає можливим підґрунтям культури, тоді як архетип культури – її дійсним підґрунтям. Певною мірою архетип культури є рисою національного характеру, що проявилася у процесі культуротворчості.

Поняття національного характеру, взятє у відокремленості від архетипу, виступає досить доволним та суб'єктивним, що розділяє різні національні типи у їх перед-культурному та поза-культурному бутті. Розуміння цього ми знаходимо у М.П. Драгоманова, який, аналізуючи національні відмінності німців і слов'ян, писав: «Скільки хибного, а в усякім разі темного є в тім, що тепер же говориться національниками про такі речі, як національна вдача, національний характер, дух, відносини між різними націями...»

Евристичний смисл поняття архетипу культури полягає в тому, що воно дозво-

ри можна було б назвати *світоглядну толерантність*, яка виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур. У сфері національної психології світоглядна толерантність співвідноситься із такими рисами, як «рухливість» (Д. Чижевський) та «вагання у прийнятті рішень» (О. Донченко, В. Єрмак). Світоглядну толерантність можна також зіставити з такою рисою української вдачі, як лагідність.

Очевидно, що світоглядна толерантність вступає у суперечність з індивідуалізмом. Ця суперечність є деструктивною. Саме деструктивність суперечності світоглядної толерантності та індивідуалізму виступила внутрішньою причиною бездержавного буття українського народу протягом століть. Але коли світоглядна толерантність входить у суперечність із персоналізмом, розв'язання такої суперечності з необхідністю стає конструктивним. Результатом розв'язання суперечності світоглядної толерантності та персоналізму стає *світоглядна синтетичність*. Вона виступає єднанням та «зняттям» і толерантності, і персоналізму.

Можна припустити, що світоглядна синтетичність лежить в основі української культури. Разом з тим, вона виступає важливою запорукою виходу української ментальності та культури на світову арену в постіндустріальну епоху. Адже ця епоха все більше потребує світоглядного єднання людства зі збереженням національного.

Ще один архетип української культури ми могли б визначити як *кордоцентризм*, що означає перевагу чуттєвого та екзистенціального над раціональним і дискурсивним. Кордоцентризм виражає доміную «серця», чуттєвості над розумом в існуванні українця. Цьому архетипові співзвучні такі риси національної психології українського народу, як сентименталізм, чутливість, любов до природи, *антеїзм* (від імені Антея, який набував сили від землі).

Кордоцентризм виступає глибинною ознакою української філософії. Не можна не погодитися з Д. Чижевським, який, характеризуючи українське буття, пише: «Почуття, емоція оцінюються як шлях пізнання... «Філософія серця» (П. Юркевич) є характеристична для української думки... «Серце», найглибше в людині, «безодня», яка породжує з себе і зумовлює собою, так би мовити, «поверхню» нашої психіки (Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, П. Куліш».

Наступним фундаментальним архетипом української культури можна назвати *глибинний оптимізм*. Він пронизує всі етапи української історії і саме завдяки йому українська культура змогла вижити в жорстоких умовах бездержавності. Глибинний оптимізм, є характерним для всієї української міфології – починаючи від обожнення образу Сонця до фундаментальної іронії над демонічними істотами й у тому числі – над образом чорта. Глибинний оптимізм проявляється також у самоіронії та специфічному гуморі українців, що має і зовнішню, і внутрішню спрямованість. У сфері християнських уявлень глибинний оптимізм українця знаходить себе у *світлій апокаліптичності* – переживанні метафізичного «кінця світу» як створення кращого буття.

Виділені архетипи виступають основами дійсно автентичного буття українського народу. Більше того, їх розгортання є буттям культури в її найвищому сенсі, або, висловлюючись мовою Г.В.Ф. Гегеля, – «буттям-для-себе».

Тому виявлення архетипів культури в бутті кожного з нас не може стати ні остаточним, ні автоматичним. Воно потребує нашої волі, натхнення і глибинного включення у процеси культуротворення. Від цього залежить *реальність перемоги* у боротьбі за ідентичність та цивілізаційну суб'єктність України.

Любов НАЙДЬОНОВА,
заступник директора з наукової роботи
Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,
доктор психологічних наук,
член-кореспондент НАПН України

Дитячий антистрес 1. Психологічні п'ятихвилинки для онлайн-занять (5-7 класи).

Свій емоційний стан ми можемо скоригувати за допомогою фізичних рухів і вправ.

Стан, коли людиною оволодіває тривога, страх, паніка (один полюс), або безпомічність, пригнічення, виснаження, байдужість (другий полюс), зараз є нормальними, але можна і потрібно собі допомогти – це теж нормально. Наступні дві вправи варто вивчити наперед, щоб в разі чого допомогти собі.

Коли страх стає дуже сильним, великим, нестерпним настільки, що колотиться серце, все мерехтить і хитається, трясє, стискає, важко дихати – це називається паніка. Допомогають вправи «Змія» і «Тарзан». Це дихальні вправи, в яких важливо, щоб видих був довший за вдих.

«Змія». Імітація шипіння змії. Короткий вдих через ніс, дуже довгий видих через рот, через стиснуті зуби. Намагатися видихати якнайдовше і слухати, як «шипить змія». Повторювати кілька разів.

«Тарзан». Згадати відомого персонажа. Коли йому було страшно, боляче, гнівно, він кричав і бив себе в груди, виходило голосне «О-го-го-го-го!» Це означало «я сильний», «я все здолаю», «я сміливий». Можна зробити це голосно і протяжно: «О-го-го-го-го!» Але щоб нікому не заважати, можна уявляти, що ви голосно кричите, але видихати без звуку і просто стукати себе в груди, щоб видих був негучним, але переривистим і довгим. «О-хо-хо-хо-хо!» Це допомагає оволодіти собою, перемкнути свої емоції, опанувати хвилиною паніки.

Якщо страх приходить, коли ви лягли спати, мучає і не дає заснути, теж можна собі допомогти тілесними вправами.

«Кулачкові ритми». Головне у вправі – дотримання ритму. Потрібно стиснути свій кулачок, потримати стиснутим і – розслабити (пальчики не випирати), зробити паузу. Знову стиснути, потримати і – розслабити, зробити паузу. Спочатку темп стискання-розслаблення може бути будь-який, але поступово має уповільнюватися, стискання слабшати. Поступово вправа допоможе розслабитися і заснути. Вправу можна робити обома, або однією рукою (якою зручніше). Можна таку ж ритмічну вправу робити пальчиками ніг, також обома кінцівками синхронно чи асинхронно.

Ці кулачково-пальчикові вправи працюють і в інший бік. Якщо треба себе активізувати, зібратися, мобілізуватися, тоді ритм треба поступово пришвидшувати (це буде корисно для мозку, який треба налаштувати на навчання чи якусь дію).

Покажіть ці вправи своїм дітям. Діти нас, дорослих, зараз бережуть і не розповідають про свої душевні страждання. Проте ми можемо дати їм інструменти самопомогти, які будуть протистояти безпомічності як найбільш токсичному психологічному стану.

Треба пам'ятати, що в нас іще попереду будуть фази виснаження, депресивні епізоди – така природа нашої психіки і реакції на стрес. Якщо ми допоможемо дітям зараз, не прийдесть лікувати розлади в майбутньому. З власного професійного досвіду, дівчатка (осо-

«Ментальний щит» для дітей: хвилинки психологічної самопомогти

В Україні війна... Вона розірвала повсякденність звичного життєвого світу. Психологічний стан можна порівняти із натягнутою струною. Важко всім, але діти, що з нами поруч, знаходячись у надзвичайній ситуації, потребують особливої уваги.

Психологи Національної академії педагогічних наук України з перших днів відповідають на нові виклики, базуючись на восьмирічному досвіді допомоги постраждалим від війни 2014-2022 на сході країни. Одним із проєктів, спрямованих на психологічну підтримку дітей, стали розробки Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, реалізовані спільно з онлайн-ліцеєм Чурюмова та партнерами у формі щоденного практикуму «Ментальне здоров'я» для дітей 1-4 класів, 5-7 класів і різновікової групи. Використовувався також досвід іноземних колег, зокрема ізраїльського центру «Мошав».

Практичні напрацювання проєкту «Ментальне здоров'я» рекомендовано для використання у Всеукраїнській школі онлайн (психологічні хвилинки включено до розкладу всіх класів). Ці заняття сприяють збереженню пружності дитячої психіки в надзвичайних умовах. Пропонуємо фрагменти занять.

бливо, які не мають спілкування з братиками-сестричками) найбільше опиняються в групі ризику пригніченої психіки. Не полишайте їх в ізоляції, долучайте до спільної діяльності, аби вони відчували, що від їхніх зусиль залежить щось важливе і вони потрібні в спільних справах. Коли людина допомагає тим, кому ще гірше, це природний шлях зупинити своє занурення в депресію. Але, можливо, для початку просто треба виспатися.

І ще важливо. Діти мають грати. Часто звичних іграшок немає. Але від цього потреба у грі не зникає. Хай розпитають бабусь-дідухів, старших мешканців, які поруч, у що вони грали в дитинстві. У них були ігри, що не потребували обладнання. Класики, «Море хвилюється раз...», «Зіпсований телефон» тощо. У бомбосховищі теж можна знайти куточок, щоб пограти. Дорослі розкажуть, покажуть, і їм теж корисно згадати дитинство.

Дитячий антистрес 2. Почати можна з ковтки реальної води і уявного слідування, як вона проходить по горлечку, стравоходу, потрапляє у шлунок і розносить свою силу по всьому тілу – рукам (стиснути і розправити пальчики рук кілька разів), ніжкам (потупотіти, стиснути і розправити пальчики ніг кілька разів), голівці, мозку.

«Віртуальне умивання». Розігріти свої долоньки: потерти одна об одну, стиснути пальчики, щоб нагрілися. Далі вже теплі долоньки прикласти собі до щічок і визначити, чи вони тепліші за долоньки, чи холодніші. Далі торкнутися носа – чи холодніший, за щічки? Якщо холодніший – треба грітися. Можна зімітувати рухи боксера, це гарно розігріває. Буває холодно не тільки від навколишньої температури, а від того, що м'язи заклакли і уповільнили кровообіг. Потім торкнутися вух, з'ясувати, чи вони тепліші. Зазвичай вуха холодніші (хай дитина порівнює, відповідає, важливо, щоб вона зосереджувалася і думала). Потім долоньками ніби умитися, від лоба до підборіддя і провести кінчиками пальців по вічках. Уявити, ніби тепла водичка торкається обличчя і змиває напруження. Не забувати про вуха, шию, їх теж треба обмити уявною водичкою, щоб змити усе, що могло залишити слід, від чого хочеться звільнитися.

«Повернення собі власного тіла». Долоньками обмацати шию від потилиці до плечей, з'ясувати, чи м'язи м'які. Якщо тверді, покласти долоньки (руки навхрест) і трохи їх зігріти,

притиснути пальчики, можна трохи пом'яти. Обмацати м'язи рук. Розтерти груди і живіт, поплескати по колінках, ніжках. Потупати ніжками, порухати пальчиками ніг. Треба собі сказати: усе тіло зараз зі мною, все в порядку.

«Масаж голови». Занурити пальці у волосся голови, торкаючись шкіри, дослідити її чутливість. Якесь ділянки можуть бути більш чутливими, якісь взагалі не відчуватися – там треба розтерти до появи відчуття. Спочатку повільно, потім можна робити швидко, розтіплюючи волосся наче від вітру. Пройти по всій голівці в різних напрямках швидко-швидко пальчиками. Масаж переключає увагу з думок на відчуття. Це дозволяє зосередитися на головному, а також посилити кровообіг крові. Завершується вправа розчісуванням пальчиками волосся і пригладжуванням зачіски.

Дівчаткам, у яких хвостики, чи кіски, цю вправу варто повторити, коли вони ще / вже не будуть заплетені. А зараз можна зробити «дощик», постукуючи пальчиками по голові, імітуючи краплинки. Покрутити головою, уявляючи, що вітер здуває всі погані думки і звільняє наш внутрішній простір для важливої справи.

Ще одна гарна вправа для концентрації – «Хоровод пальчиків». Великим пальцем (нігтиком) натискати послідовно на пучку кожного пальчика на руці, в чіткому ритмі, по черзі від мізинця до вказівного таким чином: натисли, відчули, потримали, відпустили. А потім кожним пальчиком по черзі від вказівного до мізинчика натиснути на пучку великого: натисли, відчули, потримали, відпустили. Головне – зберігати ритм. Якщо треба заспокоїтися, то ритм поступово уповільнювати. Якщо навпаки – зібратися і сконцентруватися – ритм можна поступово прискорювати. Для опанування цієї вправи потрібно трохи часу, тому можна практикувати окремо. Вправа добре переключає увагу, сприяє зосередженню, адже треба слідувати за ритмом і черговістю. Вона створює в мозку збудження в моторній частині і лобних долях, яке протистоять зонам емоційного збудження, що нейрофізіологічно сприяє встановленню балансу. Поки цю вправу не засвоїли, можна завершувати вправою «Гелікоптер» – імітація звуку вертольоту, що швидко рухається в небі – веселе, навіть відчайдушне «Жу-жу-жу-жу!»

Для дорослих така хвилинка самопомогти теж підходить.

Вправа на запит. «Віртуальні обійми».

Якщо є відеозв'язок, чи хоча б аудіозв'язок, домовляється зі співбесідником про обійми. Берете одночасно з ним в руки подушку (згорнутий плед чи куртку, іграшку, будь-яку м'яку об'ємну річ), обнімаєте її і притискаєте, наче ту рідну людину, що на великій дистанції від вас. Можна і не одночасно. Так ви допомагаєте своїй уяві, додаючи тактильних стимулів. Покажіть вправу дітям. Психологи досліджували, що для отримання ефекту присутності потрібне тактильне відчуття плюс іще один канал (слуховий чи зоровий). І це відчуття обіймів допоможе уяві здолати дистанції.

Бережіть себе!

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
почесний академік НАМ України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України

Звернімося спочатку до Шевченкового «Іржавця» (1847):

*Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.*

У цій поетичній констатації відсутнє звинувачення Мазепи у зраді українського народу. З іншого боку, вона сама по собі не підтверджує висновків деяких сучасних публіцистів, що Шевченко «прихильно ставився до І. Мазепи».

Інша річ, як точно зазначив Володимир Панченко, «за брак одностайності Шевченко докоряє обом, і Палію, й Мазепі». Та головне в тому, що за цими посталями – весь народ український, який мав би об'єднатися:

*Нарадила мати,
Як пишениченку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б, якби були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єдали.*

Між Іваном Мазепою і козацьким полковником Семеном Палієм були непрості стосунки: довгий час вони контактували, співпрацювали, допомагали одне одному, а згодом зародилася неприязнь. Значною мірою завдяки політичному й адміністративному таланту та колонізаційній діяльності Палія піднялося з руїни і заселилося українським людям Правобережжя. На початку XVIII століття, коли на підлеглій полякам Правобережній Україні вибухнуло національно-визвольне повстання під проводом Палія, їхні стосунки переросли у відверту ворожнечу. Грушевський зазначає, що «Мазепа боявся Палія, бо Палія люди дуже любили: побиювався Мазепа, – ану ж той на його місце гетьманом стане» [2, с. 66].

Скориставшись іще й вторгненням військ Карла XII, Мазепа усунув ватажка правобережного козацтва. Він звинуватив Палія перед Петром I у зносінах із польським коронним гетьманом Г. Любомирським, який був на боці шведського короля Карла XII, і заарештував, а Петро I заслав Палія до Сибіру. Пантелеймон Куліш писав, що «за часів Палієвих були земляки, що навіть і “праведного царя” підводили засилати добрих слуг на Сибір». Орест Субтельний зафіксував, що Мазепа зробив це, «щоб гарантувати себе від загрози з боку популярного в народі Палія». Після виступу Мазепи проти царя заслання було звільнено, і він узяв участь у Полтавській битві на боці Петра I.

У результаті на противагу Мазепі Семена Палія було опоетизовано у фольклорі. Так само – у Шевченка. На основі легенди про Палія поет створив поему «Чернець» (1847), в якій козацький ватажок «Семен Палій, запорожець» постав народним героєм. У сучасних коментарях до поеми «Чернець» у другому томі Повного зібрання творів Тараса Шевченка доречно зазначено, що водночас поет «давав йому негативну оцінку за те, що він не єднався з І. Мазепою, був проросій-

Тарас Шевченко: «Собор Мазепин сяє, біліє...»

Стосовно Шевченкового ставлення до Мазепи в «Шевченківському словнику», який уособив офіційну лапідарну оцінку гетьмана в радянські часи (1976), було зроблено таке узагальнення: «Шевченко в поемі “Чернець” протиставив зрадникові українського народу Мазепі мужній образ С. Палія, а в повісті “Музыкант” – полковника Г.І. Галагана, підкреслюючи їхню боротьбу за непорушність союзу українського і російського народів. В “Іржавці” поет згадав, як шведи з Мазепою тікали з Полтави в Бендери. В повісті “Близнецы”, в “Археологічних нотатках”, в записках народної творчості Шевченко називав Мазепу “анафемой”, “проклятий Мазепа”, “вражий Мазепа”».

З'ясуймо, що було насправді в кожному згаданому випадку.

ської орієнтації».

Щодо повісті «Близнецы», то насправді Шевченко констатує в одному випадку, що Вознесенський собор у Переяславі зведено «знаменитим анафемой Іваном Мазепою...» (він, як відомо, всіляко сприяв будівництву храмів), а в іншому – так само йдеться про будівництво храму переяславським полковником Іваном Миновичем – «другом і соучастником проклинаемого Івана Мазепы». У художньому творі, розрахованому на публікацію, Шевченко лише фіксував офіційну точку зору про Мазепу. Втім у вірші «Сон» («Гори мої високі...»), написаному в Орській фортеці 1847 року, поет одверто захоплювався Вознесенським собором у Переяславі (Грушевський писав, що Мазепа «поставив величаву церкву Вознесення в Переяславі, згадувану Шевченком...» [2, с. 394]):

*Вечерне сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило,
Собор Мазепин сяє, біліє...*

Заглянувши в «Археологічні нотатки», переконаємося, що в науковому описі того самого храму та його святині – жодної негативної офіційної оцінки гетьмана. Навпаки, гетьман згадується як творець і меценат.

Стосовно Шевченкової повісті «Музыкант» (1854–1855), то в ній згадується будівництво церкви «полковником прилуцьким Ігнатом Галаганом, тем самым, что первый отложился от Мазепы и передался царю Петру...». Тобто жодних прямих оцінок особи самого гетьмана з боку Шевченка. Зате відомо, що раніше в поемі «Іржавець» Шевченко назвав Галагана «прилуцьким полковником поганим», а у вірші «Бували войни й військові свари...» (1860) фактично зачислив його до зрадників українського народу.

Тепер про записи народної творчості. Справді, в альбомі Шевченка 1846–1850 років є зроблена невідомою рукою нотатка, в якій, зокрема, читаємо:

*Взяли, взяли Палія Семена
да залили в темницю,
А сам побіг, проклятий Мазепа,
аж до царя на столицю...*

Ідеться про сюжет з українського фольклору, в якому ім'я Мазепи часто згадувалося саме з епітетом «проклятий», наприклад: «Ой не знав, не знав проклятий Мазепа, як Палія зазивати»... Непримиренний критик українського гетьмана Микола Костомаров ідко писав про нього: «У народних піснях і переказах – це якесь зло і ворожа істота, але навіть не людина, а якась лиха, проклята сила: “Проклята Мазепа!”».

В історії взагалі не було державного діяча, який заслужив однозначно позитивної оцінки справді всієї його діяльності, утім якраз Іван Мазепа не лише спокотував свої гріхи перед народом, а й об'єктивно засвідчив, як стати в цій іпостасі національним героєм. І саме Шевченко глибокодумно зрозумів це. Не випадково український історик і літературознавець Дмитро Дорошенко (1882–1951) зазначав, що «в оцінці історичної ролі Мазепи випередив Шевченко своїх учених приятелів-істориків: Костомарова, Куліша та Максимовича, бо признання свого патріотизму Мазепа діждався від українських істориків аж наприкінці XIX віку».

Нагадаю, що у вірші «Бували войни й військові свари...», написаному вже наприкінці життя, Шевченко назвав, так би мовити, антигероїв національної історії, людей, які руйнували державність України, зраджували народ:

*Бували войни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубей-Нагай –
Було добра того чимало.*

*Минуло все, та не пропало.
Остались иаишелі...*

*...
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, – будяки
Та кропива – а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!*

Як відомо, генеральний суддя Лівобережної України Василь Кочубей (Кочубеїв назвавши Нагаями, Шевченко підкреслив їх татарське походження) доніс Петру I про таємні плани Мазепи вивести Україну з-під влади Росії й був страчений Мазепою. Немає жодних сумнівів, на чийому боці симпатії поета...

У канонічних для радянських часів дефініціях «Шевченківського словника» щодо ставлення поета до гетьмана, які коментуємо, відсутня згадка про містерію «Великий лях» (1845), що виглядає недоглядом. Адже саме в цьому творі вперше з'явилося Мазепине прізвище – це там, де йшлося про групи невинних людей «у самих палатах Мезениних», тобто в гетьманській резиденції в Батурині, жителів якого було безжалісно знищено на початку листопада 1708 року російським військом під командуванням Олександра Меншикова.

Цікавим є виправлення, що його Шевченко зробив у рукописному списку «Великого ляху» Івана Лазаревського кінця 1850-х років. У тому місці, де 1-ша (українська) ворона розповідає про знущання над козаками, читаємо:

*Та й живуці ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала.
Ні, встали, погані,
Із шведською прибудую...*

Виявляється, останній рядок у згаданому рукописному списку Шевченко спочатку виправив: «З Мазепою прибудую». Та цей мимовільний порух не відбився в остаточному тексті. Звісно, для поета «прибудую» був не Мазепа, який приєднався до шведського короля, а сам Карл XII, котрий наприкінці жовтня 1708 року з військом вступив в Україну.

Характерно, що Шевченко відмовився від тодішньої традиції вже численної європейської «Мазепіани», в якій обігрувалися переважно любовні пригоди гетьмана, поета цікавить найголовніший учинок у діяльності Мазепи...

Наведених історичних звернень Шевченка до гетьмана в художніх творах абсолютно достатньо, щоб переконалися в його позиції, хоча у творчості поета таки немає розгорнутого аналізу чи прямої оцінки діяльності гетьмана.

Зате збереглися щодо цього принаймні три важливих історичних свідчення. Перше – показання члена Кирило-Мефодіївського братства, студента Георгія (Юрія) Андрузького на допиті у III відділі під час слідства у справі Братства в квітні 1847 року про те, що, «**порицая Хмельницького, Шевченко превозносил Мазепу**», повторене Андрузьким на очній ставці з Шевченком у травні 1847-го: «**Шевченко из малороссийских гетманов превозносил Мазепу...**» Цей незаперечний доказ Шевченкового ставлення до Мазепи цитую з праці Михайла Грушевського «Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців» (1915) [1, с. 419, 523].

Далі – два мемуарних свідчення. Спочатку – спогади Петра Селецького², який розповів цікавий епізод поетового гостювання в Яготині 1843 року:

«Кілька разів грав я на фортепіано в Яготині, і музика моя дуже подобалася; Варвара Миколаївна запропонувала мені написати оперу, лібрето взявся скласти Шевченко, сюжетом обрали Мазепу. Сюжет для опери справді багатий. Багато драматизму, дії, різномірні елементи: велико- і малоруський, шведський, польський. Але в розробці драми та в мові лібрето ми розходилися. **Усі стояли за постать Мазепи й хотіли представити його поборником свободи в боротьбі з деспотизмом Петра. Хоча Петро ніколи не був моїм героєм, але в діях Мазепи я ніколи не знаходив також нічого героїчного і хотів представити його таким, яким він був насправді. У розпалі суперечки в мене вирвалося слово: зрадник, і ми ледь через це не розсварилися**».

Який справді важливий доказ Шевченкового ставлення до Мазепи – для поета гетьман був очевидно не зрадником, а поборником свободи!

Не випадково Дмитро Павличко й нині ставить прізвища Мазепи і Шевченка поруч:

*Хай почує Москва громи нашого слова
І збагне, що Мазепа й Шевченко живі,
Що не випила птаха жажна, двоголова
Те, що сховане в нашій державній крові!
Або це:*

*Пора в один ланцюг ставати
З Мазепою і Кобзарем,
Пора із серця виривати
Покори й рабства темний щем.*

Повертаючись до спогадів Селецького, відзначу, що виділені шрифтом останні три речення за радянських часів традиційно цензурувалися й замінювалися крапками. Дивно, що це зроблено й у «Спогадах про Тараса Шевченка», виданих 2010 року.

Не менше чітко простежується позиція Шевченка щодо Мазепи в останні роки життя (у співставленні з пушкінською) у спогадах російського письменника Якова Полонського:

«Сидячи в гостях у Шевченка, я дізнався від нього, що він не любить нашого поета Пушкіна, і не тому, що він вважає його поганим поетом, а просто тому, що Пушкін – автор поеми “Полтава”. Шевченко дивився на Кочубея лише як на донощика, Пушкін бачив у ньому вірного сподвижника Петра Великого, обмовленого і

На фото: Портрет гетьмана Івана Мазепи у латах з Андріївською стрічкою. Невідомий художник. 1700 рік. Дніпровський художній музей

¹ Як зазначає Микола Жулинський, «Шевченко вперше затаврував у своїх земляках зловісний комплекс “малоросійства”, який Російська імперія послідовно і цілеспрямовано прищеплювала українцям, витравлюючи з їхніх думок і почувань національний дух, національну честь і гідність».

² Селецький Петро Дмитрович (1821–1880) — поміщик, композитор-аматор, київський віце-губернатор у 1858–1866 роках. 1859 року керував таємним наглядом за Шевченком під час його перебування в Києві. Шевченко познайомився з Селецьким 1843 року або на початку 1844-го. Відомо, що поет не любив Селецького й не приховував цього. Навіть наприкінці життя в листі до Варфоломія Шевченка 23 грудня 1860 року писав: «Я лучче тричі чорта в [...] поцілую, як матиму писати отому поганому Селецькому».

страченого Мазепою... Шевченко тим сильніше лаяв Пушкіна, чим палкіше я захищав його» [3, с. 384–385].

Твердження про те, що Шевченко «не любить» Пушкіна, безпідставне навіть з усіма роз'ясненнями³. Власне, зі спогадів Якова Полонського випливає лише те, що Шевченко «лаяв Пушкіна», творчість якого високо цинив⁴, однозначно за його різко негативне ставлення до Мазепи: великий український поет оцінював події та їхніх героїв інакше, ніж великий російський поет, але це не було виявом його нелюбові до творчості Пушкіна. Тут найточніше буде сказати афористичними словами Володимира Сосюри: «О Пушкін, я тебе люблю, та істину люблю ще дужче!»

Утім, як відомо, Пушкін особливо не заглиблювався в історію гетьманства Мазепи: «Полтаву» написав я в несколько дней, долее не мог бы его занимать...» Михайло Максимович, дізнавшись, що Пушкін створив «Полтаву», не прочитавши «Історії Русів», подарував йому один зі списків цього твору. Але сам поет вважав: «...Мазепа действует в моей поэме точь в точь как в истории, а речи его объясняют его исторический характер»⁵.

І хоча Пушкін не шкодував найчорніших фарб для характеристики гетьмана, назвавши його Іудею, пам'ятаймо, що саме він абсолютно правильно сформулював історичні причини вибору гетьмана Мазепи та надзавдання, яке той ставив перед собою:

*Без милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Под покровительством Варшавы,
Под самовластием Москвы.
Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра.*

Таким чином, у Пушкіна цілком умотивовано запекле бажання гетьмана:

*Теперь бы грянуть нам войною
На ненавистную Москву!*

Інша річ, що Пушкін упевнено прорік у «Полтаве»: «Забыт Мазепа с давних пор...» І програв історії!

Шевченкові вияви ставлення до Мазепи, збережені в його художніх творах, інших історичних документах і системний аналіз Грушевським зоряного вчинку гетьмана є національно важливими одкровеннями, які лежать в основі глибокого розуміння сучасних проблем суб'єктності України.

Насамкінець хочу зазначити, що мої часті звернення до геніальних і талановитих поетів є закономірними, необхідними, бо вони краще за сухі наукові формулювання та висновки виокремлюють справжню суть історичних подій, надають їм емоційного, духовного забарвлення, наближають до людських душ, і все це – не завдаючи шкоди науковому смислу.

Нагадаю як великий український поет Василь Симоненко понад шість десятиліть тому провів наше ментально-духовне сприйняття сучасної боротьби за Україну:

*Україно, ти – моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.*

Література:

1. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 8: Історичні студії та розвідки (1906–1916). Львів: Світ, 2007. 776 с.

2. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 23: Монографічні історичні праці/упоряд., передм. М. Капраль, А. Фелонюк. Львів: Світ, 2014. 602 с.

3. Спогади про Тараса Шевченка / уклад. і прим. В.С. Бородіна, М.М. Павлюка, О.В. Бороня; авт. передм. В.Л. Смілянська. Київ: Дніпро, 2010. 608 с.

³ Нагадаю, до речі, що за пушкінською поемою «Полтава» Шевченко створив акварель «Марія» (1840), на якій зображено драматичну сцену: мати прийшла просити Мотрю, аби та вмовила Мазепу врятувати її батька, Василя Кочубея, якого Петро І наказав стратити.

⁴ Докладно див.: Мельниченко В. «Вірші Пушкіна не сходили у мене з язика...» // Подробиці Шевченкового життя. Київ: Либідь, 2021. С. 300–308.

⁵ У пушкінській «Полтаве» Мазепа говорить:

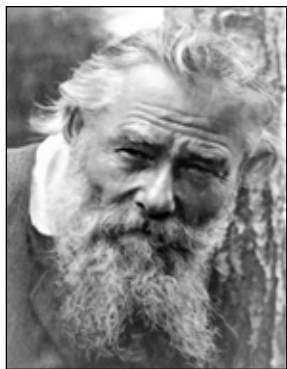
*Петру я послан в наказание;
Я тёр в листьях его венца:
Он дал бы грады родовые
И жизни лучшие часы,
Чтоб снова как во дни былые,
Держать Мазепу за усы.*

Олександр МІХНО,
директор
Педагогічного музею України,
доктор педагогічних наук

В умовах воєнного стану, в час випробувань для нашої країни і нації ми продовжуємо рубрику «Педагогічний календар 2022», присвячену видатним постатям в історії української освіти, науки та культури, вшануванню особистостей, які зробили значний внесок у розвиток педагогічної науки, у становлення державності України.

150 років від дня народження Олексі Новаківського (1872–1935), українського живописця і педагога

Народився Олекса Новаківський 14 березня 1872 в селі Слободо-Ободівка (нині Вінниччина). Мистецьку освіту здобув в Одесі, у майстерні художника Федора Клименка, та в Краківській художній школі. У 1900, закінчивши із золотою медаллю навчання, залишився в класі академії ще на два роки – у пейзажиста Яна Станіславського. Відтоді брав участь у багатьох виставках. Створив цілу низку портретів та пейзажів у селі Могила поблизу Кракова.

У 1911 на виставці у Кракові було презентовано 100 полотен Новаківського. Цю виставку відвідав митрополит Андрей Шептицький, і вражений картинами Новаківського, запросив художника до Львова та взяв активну участь у його подальшій долі.

У Львові Олекса Новаківський, окрім художньої діяльності, займався й педагогічною. За матеріальної підтримки Андрея Шептицького створив у своїй майстерні приватну студію, яка пізніше стала унікальною україноорієнтованою «школою Новаківського». Сюди на навчання приїжджали молоді художники не лише з усієї Галичини, а й з Волині, Буковини, Наддніпрянщини. Зі школи Новаківського вийшло багато талановитих українських художників. У 1924–1925 Олекса Новаківський очолював мистецький факультет Львівського (таємного) Українського університету.

У 1921 відбулася перша вели-

Березень 2022. Постаті

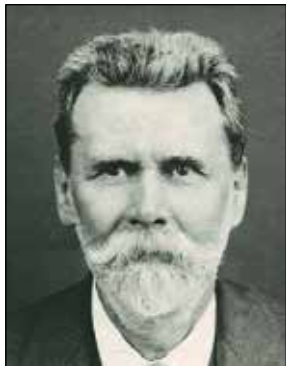
ка виставка робіт Новаківського у Львові, яка стала тріумфом та беззаперечним визнанням художника. Серед шедеврів Новаківського – «Автопортрет», портрети Андрея Шептицького, Олександра Барвінського, Дмитра Левицького, дружини художника («Моя Муза»), «Довбуш», «Юрський собор» – ціла низка інших портретів, пейзажних полотен, робіт на побутову тематику.

Помер художник 29 серпня 1935 у Львові, похований на Личаківському цвинтарі. За радянських часів ім'я Олексі Новаківського тривалий час належало до «заборонених», суворо заборонялося згадувати про тривалі теплі стосунки митця з Андреем Шептицьким та іншими представниками львівської інтелігенції.

У львівському будинку, де проживав та мав студію Олекса Новаківський, відкрито художньо-меморіальний музей художника.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 150 років від дня народження Олексі Новаківського відзначається на державному рівні.

175 років від дня народження Федора (Хведора) Вовка (1847–1918), українського антрополога, етнографа, археолога, археографа, музеєзнавця

Народився Хведір Вовк 17 березня 1847 в с. Кряківка на Полтавщині. Навчався у Ніжинській гімназії, згодом вступив до Новоросійського університету в Одесі, а за два роки перевівся на навчання до Київського університету Св. Володимира. Співпрацював із Михайлом Драгомановим, Сергієм Подлинським, Миколою Зібером в газеті «Київський телеграф». Став одним із засновників Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства, також був членом «Старої Громади».

Після виходу ганебного Емського указу, щоб уникнути переслідувань, Хведір Вовк переїхав до Женеви. Там допомагав Михайлу Драгоманову у підготовці до видання перших номерів журналу «Громада». Проте через злидні та хвороби, тугу за родиною за два роки повернувся до Києва. У 1887 переїхав до Парижа, де здобув антропологічну освіту, захистив докторську дисертацію з порівняльної антропології. Там розпочав свої перші антропологічні та етнографічні дослідження українців.

Після заснування в Парижі Російської вищої школи суспіль-

них наук Вовка обрали професором антропології та етнографії. Він часто приїздив до Львова, де протягом 1903–1904 влітку читав курси етнографії та антропології у Вільному українському університеті. Як дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка був заступником голови Етнографічної комісії Історично-філософської секції товариства, а згодом очолював її. Хведір Вовк був активним популяризатором української культури в Європі, одним з перших дослідників палеолітичних пам'яток на території України (Мізинська стоянка, зокрема). Майже 40 років проживав за межами України.

На засіданні вченої ради Київського університету 18 березня 1918 Хведора Вовка було обрано завідувачем кафедри географії та етнографії. У червні він виїхав до України, але в дорозі захворів на грип і 29 червня 1918 помер у м. Жлобин (Білорусія).

Хведір Вовк у своїх дослідженнях сперечався з теоріями ряду російських істориків, що відносили Україну до лише однієї з етнічно-географічних областей південно-західної Росії й заперечували існування української європейської нації з окремою мовою і, відмінною від відсталого російської, європейською високорозвиненою культурою. У своїх численних працях з археології, антропології та етнографії вчений довів, що українці – слов'янський народ, з окремишим антропологічним типом, котрий має цілком оригінальні етнографічні особливості. Він проводить тезу про кардинальні відмінності українців від росіян і відзначає натомість беззаперечні свідчення величезної кількості спільних рис громадян України з цивілізованими європейськими народами.

З урахуванням публіцистичних статей спадщина Хведора Вовка нараховує 628 праць, виданих по усьому світу переважно іноземними мовами. Він – автор праць «Антропологічні особливості українського народу», «Етнографічні особливості українського народу», в яких обґрунтував, що українці – окремий слов'янський народ зі специфічним домінуючим антропологічним типом.

140 років від дня народження Христини Алчевської (1882–1931), української письменниці, педагогині, доньки Христини Данилівни Алчевської

Христини Олексіївна Алчевська народилася 16 березня 1882 р. у Харкові. Освіту здобула у харківській Першій жіночій гімназії та на вчительських

курсах у Сорбонні в Парижі. Христини Алчевська-молодша багато вчителювала: викладала українську та французьку мови у середніх і вищих навчальних закладах Харкова; з 1903 працювала в недільній школі своєї матері, де, попри загальну заборону, читала учням українські книжки. Одночасно працювала у видавничому комітеті Харківського товариства грамотності, планувала створити новий підручник з української літератури для трудової школи.

Не менш активною була й громадська та культурно-просвітницька діяльність Христини Алчевської. У роки Української революції 1917–1921 рр. діячка брала активну участь в організації й проведенні мітингів і страйків учнів середніх шкіл, мала зв'язки з підпіллям. Тоді ж написала низку художніх творів, в яких засуджувала зазіхання на українську державність. Її вірші друкувалися майже в усіх тогочасних українських періодичних виданнях: «Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка», «Літературно-науковий вісник» та ін.

Збереження української державності і національне відродження Христини Алчевська вбачала, насамперед, у вихованні дітей та молоді на національно-мудрому ґрунті. Педагогиня проводила активну роботу в учнівських гуртках. Упродовж тривалого періоду ця робота була виключно культурницькою, спрямовувалася на формування знань з рідної мови, літератури, історії, прищеплення любові до України.

Видатна діячка залишила величезну рукописну спадщину (близько 4 тис. творів), значна частина якої зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України та у Національній бібліотеці ім. В. Вернадського.

Життя Христини Олексіївни Алчевської обірвалося несподівано. Восени 1931 на харківському вокзалі її одяг був затиснутий дверима потягу, машинист не помітив ситуації, що склалася. Потяг рушив з місця і протягнув Алчевську вздовж перону. Після цього випадку у неї стався серцевий напад. 27 жовтня 1931 самотня, майже без засобів до існування, Христини Олексіївна померла в Харкові на 49 році життя.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 140 років від дня народження Христини Алчевської відзначається на державному рівні.

200 років від дня народження Кирила Яновського (1822–1902), українського вченого, педагога, організатора освіти

Народився Кирило Яновський 30 березня 1822 у місті Березна Чернігівського повіту.

Продовження на с. 12

Закінчення. Початок на с. 11

В 1829–1832 навчався у Чернігівському повітовому училищі, з 1833 в Будинку виховання бідних дворян. У 1837 закінчив Чернігівську гімназію, а у 1843 Київський університет Св. Володимира. Працював учителем математики та фізики у гімназіях Рівного, Одеси і Кишинева, згодом інспектором, директором Кишинівської гімназії, директором народних училищ Бессарабської губернії, помічником попечителя петербургського навчального округу.

Двадцять два роки (з 1878 по 1900) Кирило Яновський служив попечителем Кавказького навчального округу. За ці роки на Кавказі він відкрив 9 чоловічих гімназій, 3 чоловічих прогімназії, 8 реальних училищ, 11 жіночих гімназій, 1 вчительський інститут, 4 вчительські семінарії, 7 ремісничих училищ, 3 морехідних класи, 3 Маріїнські училища. Запровадив у шкільну програму основи сільськогосподарських знань, започаткував методичні осередки щодо викладання низки предметів, зокрема східних мов, а також дбав про піднесення авторитету педагога шляхом його різностороннього самовдосконалення. Цьому, на думку К. Яновського, мало сприяти залучення вчителя до краєзнавчої роботи.

Педагог і організатор освітньої справи був також автором праць із методики викладання шкільних предметів, організації показових уроків, використання наочних посібників, усебічного розвитку учнів і зв'язку школи із сім'єю. Товаришував з Миколою Костомаровим та Миколою Пироговим, був послідовником педагогічних поглядів Костянтина Ушинського.

У праці «Думки про виховання і навчання» (1900) виклав своє розуміння навчально-виховного процесу в етнорегіональних умовах. Йому ж належить брошура «Обмін і постійний рух матерії, як умова світового життя взагалі і зокрема життя органічного» (1900). У тому ж році розробив проект Педагогічного інституту, що складався з комплексної теоретичної і практичної підготовки вчителів. Був ініціатором створення, укладачем програми та керував фінансуванням 20-томного видання «Збірник матеріалів для опису місцевостей та племен Кавказу».

Як педагог та адміністратор К. Яновський уважав, що справжня школа має турбуватися про взаємозв'язок у викладанні різних предметів, а міжпредметні зв'язки мають бути дієвими. У педагогіці К. Яновського виокремлено три головних вихователі: школа, сім'я, суспільство.

Помер Кирило Яновський 25 липня 1902 у Сухумі (Грузія), похований на території міського собору.

Україна – унікальна регіональна цивілізація

Рецензія на книгу **«Балух В.О., Коцур В.П., Юрій М.Ф. «Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації» / Балух В.О., Коцур В.П., Юрій М.Ф.; Нац. акад. пед. наук України. - Чернівці : Друк Арт, 2021. - 687 с. : іл.»**

Курс України на євроінтеграцію, а тепер і російсько-українська війна загострюють питання: який зв'язок новітньої історії з минулою і майбутнім? Інакше кажучи, найголовнішим є питання ідентичності українців – історичної, регіональної, національної та цивілізаційної.

Прихильники євразійської інтеграції заперечують європейську ідентичність нашої каїни і стверджують, що Україна завжди була і має залишатися частиною православного «руського міра» і що європейська інтеграція принесе Україні лише нові біди, навіть втрати незалежності. А нещодавно Путін заявив, що «Україна навіть не держава», а «росіяни та українці – один народ». За його словами, іноземні держави, «радикали та неонацисти», які реалізують «антиросійський проект», намагаються віддалити українців від «їхнього законного місця під крилом Москви».

Однак історичні факти свідчать, що з давніх-давен Україна мала досить інтенсивні зв'язки з європейськими державами й аж до початку XVIII ст. була самобутнім етнокультурним простором у Європі, на кордоні з Московським царством, що почало називатися Росією лише за Петра I.

Тому тепер, коли український народ вибирає свій цивілізаційний вибір, постала потреба нагадати собі і довести на історичних фактах нашим євразійським опонентам, що розвиток України був і залишається нерозривно пов'язаним із розвитком європейської спільноти, починаючи від Київської Русі.

У контексті пришвидшення темпів євроінтеграції щораз частіше постають питання про середньовічну культурну спадщину, її роль у формуванні європейських цінностей, загальом значення східнохристиянської традиції для Європи та України. Не варто забувати також про її вплив на західноєвропейську цивілізацію, що пришвидшив її розвиток після хрестових походів та кардинально змінив культурний дискурс в епоху Ренесансу. Нині Київ може знову, як це було у період Київської Русі, стати новим лідером східнослов'янського православного світу, особливо після отримання Томосу Вселенського патріарха про автокефалію Православної Церкви України й успішного спротиву російській повномасштабній війні. Тому саме середньовічний культурний спадок слугує українцям одним із чинників знаходження власного місця у загальноєвропейській і світовій цивілізаціях, типологічно іншої ідентичності, схожої на ідентичність Київської Русі і Великого князівства Литовського.

Саме цій меті присвячено підручник авторів В.О. Балуха, В.П. Коцура, М.Ф. Юрія «Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації», де здійснено компаративний аналіз багатьох культурологічних проблем давньослов'янського, українського культурного соціуму з подібними тенденціями у європейських країнах.

У запропонованому дослідженні з урахуванням найновіших надбань у історіографії, методології цивілізаційного пізнання та на основі оприлюднених і ще не актуалізованих і маловідомих джерел, їх нового прочитання досліджуються провідні тенденції та закономірності зародження, становлення і розвитку української культури епохи Середньовіччя в контексті загальноєвропейської близькості і взаємопроникнення. Автори прагнули показати вплив природно-кліматичних умов на демографічні та господарські процеси у давніх слов'ян і Західній Європі; зародження писемності та християнізації Київської Русі як культурно-цивілізаційного

повороту; висвітлити вплив античної спадщини і християнства на ранньоевропейську культуру; дослідити феномен культури княжої України; розкрити роль візантійської спадщини в українській середньовічній культурі; висвітлити особливості європейської культури в литовсько-польську добу; показати роль Церкви в Київській Русі і середньовічній Європі.

Пізнання Київської культурної традиції в контексті середньовічної європейської цивілізації базується на широкій і різноманітній джерельній базі, невіддільній від джерельного комплексу інтелектуальної історії Київської Русі та середньовічної Європи, і за класифікацією об'єднує дві великі групи джерел:

- конкретно-історичні, культурологічні, етнографічні, правничі, лінгвістичні;
- історіографічні.

Перша група представлена всіма видами: писемними, усними, речовими, зображальними, поведінковими, а також джерелами на електронних носіях. Знакове місце тут посідають збірники документів та хрестоматії, документи і матеріали бібліотечних та музейних фондів, електронні ресурси Інтернету тощо.

Другу групу становлять історіографічні джерела, представлені науковими працями і містять відомості про хід та стан наукового дослідження історії і розвитку української та західноєвропейської культури.

Авторами доведено присутність київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі, й висвітлено діяльність і взаємовпливи видатних культурно-мистецьких діячів Західної Європи, Візантії та України. Узятю до уваги дослідження провідних зарубіжних і українських медієвістів та культурологів, чий прізвища та ідеї зазначено у книзі.

Видання доповнюють численні ілюстрації: карти, схеми, картини, архітектурні споруди, скульптури, портрети, ікони, книжкові мініатюри, предмети побуту, зображення божеств тощо, що допомагає читачеві не лише сприйняти викладений матеріал, але й робить його наочно зрозумілішим, доступнішим і цікавішим.

Конкретизують подану інформацію тематичні додатки (хронологічна таблиця, перелік германських, кельтських і слов'янських божеств, термінологічний словник, географічні назви, перелік видатних представників середньовічної культури, бібліографія до кожного розділу, предметний, географічний та іменний покажчики).

Підручник покликаний розширити знання читачів, поглибити їхню зацікавленість у вивченні культурної спадщини європейської та української цивілізацій, допомогти науковцям, державним і культурним діячам в інформаційному протистоянні з опонентами української державності.

Автори насамперед виходили із того, що українська держава здатна «підтримувати свої відтворювальні суспільні механізми для подальшого існування. Якраз у цьому виявляється сутнісна різниця між народами, які всупереч внутрішнім і зовнішнім небезпекам продовжують ефективно самовідтворення, і народами, які не змогли відтворити себе як суб'єкт історії».

Отже, синтезуючи сказане, можна зробити такі висновки.

По-перше, у рамках сучасних глобалізаційно-інформаційних процесів європейської та єв-

роатлантичної інтеграції України, її утвердження у світовому цивілізаційному просторі як унікальної регіональної цивілізації важливо, з одного боку, вияснити адаптації українського суспільства з найдавніших часів до культурних стандартів і духовних цінностей країн середньовічної Європи, а з іншого – науково осмислити ці процеси із висоти їх цивілізаційного розуміння.

По-друге, в умовах динамічних змін у всіх сферах життя українського суспільства, його демократизації та модернізації, зростає роль культури, освіти як інтелектуального та духовного фундаменту державної політики, системи моральних норм і цінностей, відбувається адаптація культури й освіти до інформаційно-комунікаційних викликів. Формується принципово нове культурне, освітнє середовище. Дедалі пріоритетнішим завданням стає збереження культурної самобутності українського народу, поглиблене дослідження культурно-освітньої спадщини як цивілізаційного індикатора.

По-третє, світ людини її духовність це – насамперед, світ культури, який акумулює систему цінностей, норм та інститутів, а через цінності відбувається регуляція людської діяльності в усіх сферах суспільного життя. Звідси актуалізується антропологічний підхід до культури, який дає змогу подивитись на неї з позицій особистості і її ставлення до соціокультурних процесів. Такий підхід виокремлює специфіку культури традиційного суспільства.

По-четверте, без осягнення механізму взаємодії та взаємовпливів цивілізації і культури неможливо визначити матеріальні напрями соціокультурного розвитку українського суспільства на ранньому етапі та його взаємозв'язків із західноєвропейським.

По-п'яте, надбання сучасної вітчизняної й зарубіжної цивілізаціології та культурології, їх історіософський та методологічний інструментарій дає змогу глибше осмислити історію зародження й особливості розвитку української та західноєвропейської середньовічних культур.

По-шосте, українська культура опинилася в епіцентрі війни росії проти України. На тлі цих подій ще зрозумілішим стає, що йдеться не тільки про ігнорування рф основоположних принципів міжнародного права і безпардонне втручання у внутрішні справи суверенної держави, але й про зіткнення двох цивілізаційних світів, двох виборів, двох культур – євразійської і європейської, двох світоглядів і ціннісних орієнтирів, зрештою добра і зла.

Олександр ГУРЖІЙ,
головний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор